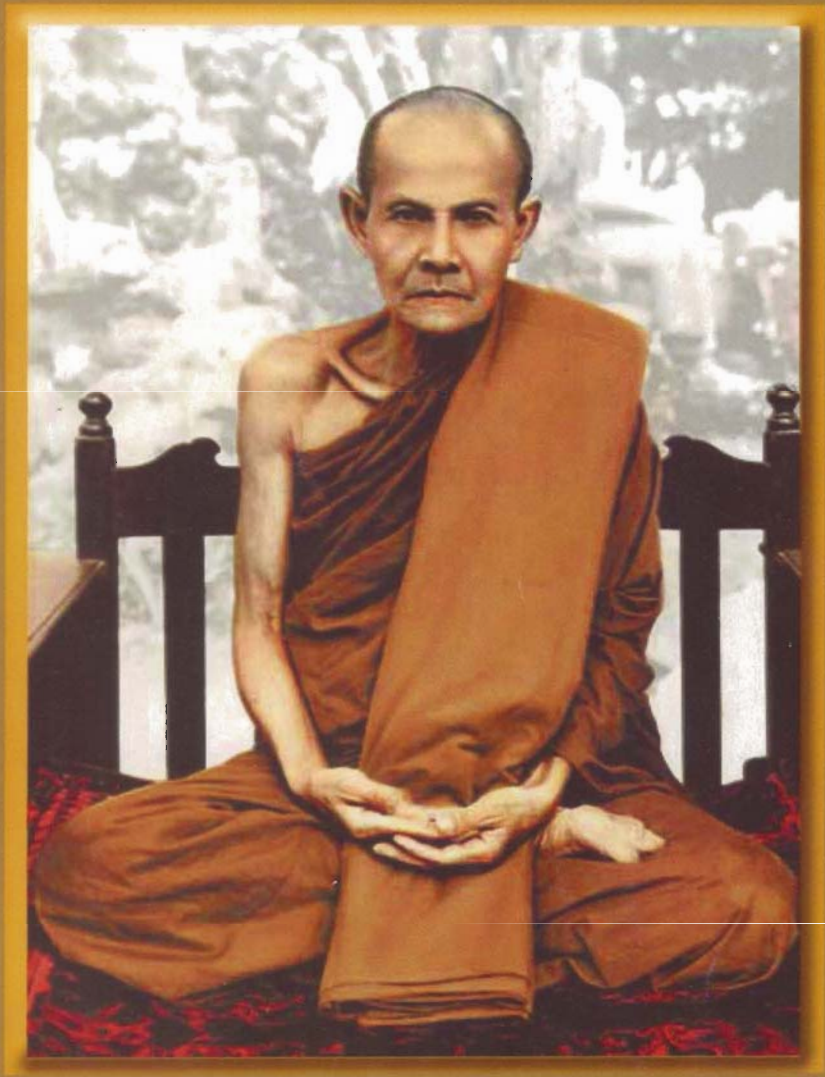
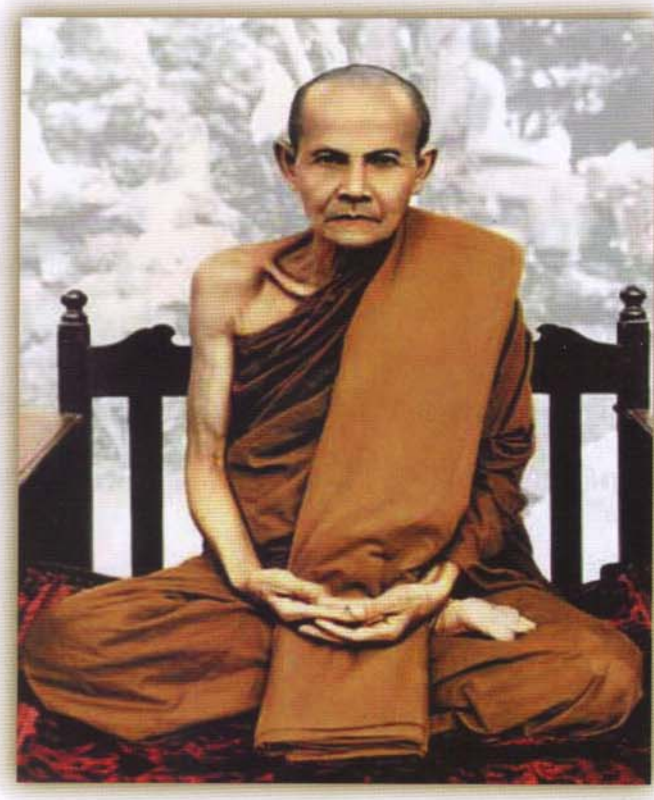

ประวัติ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ

" ผู้ที่จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือ กิเลส
ต้องพิจารณา กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นต้นก่อน
เพราะคนเราที่จะเกิด กามราคะ เป็นต้น ขึ้น
ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกาย ทำให้ใจกำเริบ
เหตุนั้นจึงได้ความว่า กายเป็นเครื่องก่อเหตุ
จึงต้องพิจารณากายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ ทำให้ใจสงบได้
ณ ที่นั้นพึง ทำให้มาก เจริญให้มาก คือ พิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว "

ประวัติ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ

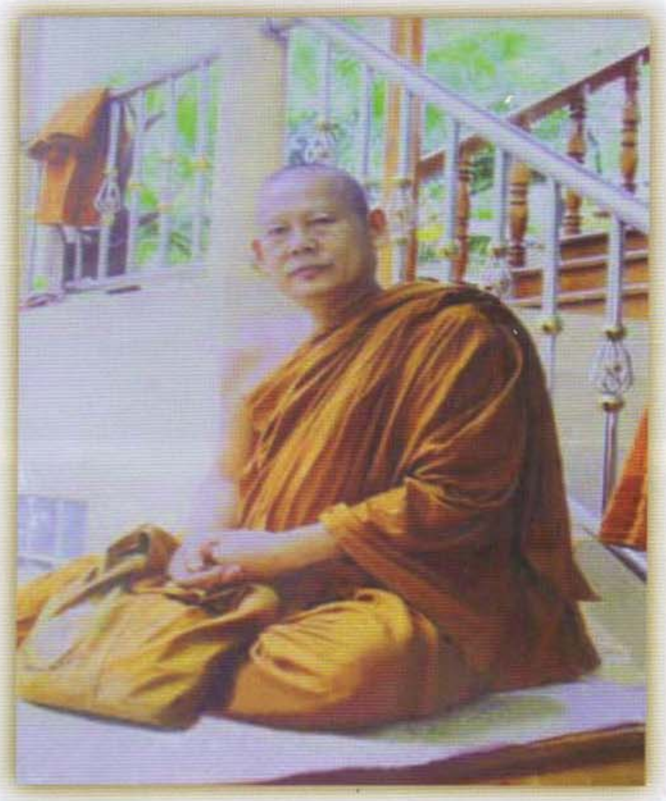
พิมพ์ครั้งที่ ๑	กันยายน ๒๕๕๔	จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	พฤษภาคม ๒๕๕๕	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พฤศจิกายน ๒๕๕๕	จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

พ.ศ.๒๔๑๓ - พ.ศ.๒๔๙๒

“ น้อมกราบศิระกราน คุณอาจารย์ ผู้ทรงธรรม
ระลึกตรึกทุกคำ บูรพาจารย์ ไว้ในใจ
รักษ์วัดป่าบ้านหนองผือ ให้ระบือ ก้องเกียรติไกร
ทรงธรรมวินัย ไม่แปรไป นิรันดร์กาล ”

พระครูสุทธธรรมาภรณ์

(พระอาจารย์พยุง ชวนปญฺโญ)
เจ้าอาวาสวัดป่าภูริทัตตถิราวาส
บ้านหนองผือ ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พ.ศ.๒๕๓๓ - ปัจจุบัน

กุฏิท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

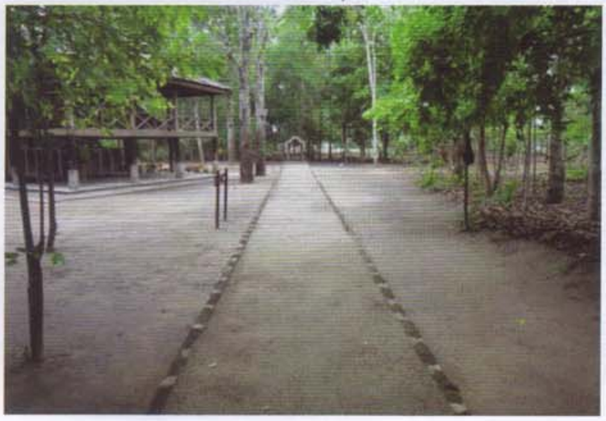

กุฏิท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร สร้างในปี พ.ศ.๒๔๘๙ โดยกำลังศรัทธา
ร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านหนองผือได้น้อมถวายบูชา แด่
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
ปัจจุบัน จดทะเบียนเป็น “โบราณสถาน” กับกรมศิลปากรในปี พ.ศ.๒๕๒๒

ทางเดินจงกรมท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

ศาลาแสดงธรรมท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

คำนำ

เนื่องด้วย **พระครูสุทธธรรมาภรณ์** (พระอาจารย์พยุง ชวนปญฺโญ) ท่านเจ้าอาวาส **วัดป่าภูริทัตตถิราวาส** หรือ วัดป่าบ้านหนองผือ ได้ปรารภอยากจะให้มีหนังสือประวัติของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ไว้แจกจ่ายญาติโยมที่มาทำบุญที่วัด กระผมและภรรยา จึงได้ตั้งใจรวบรวมเนื้อหาและข้อมูล ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร จากหนังสือเล่มต่าง ๆ ที่ครูบาอาจารย์หลายท่านได้รวบรวมเรียบเรียงไว้แล้วเป็นธรรมทาน เพื่อน้อมสักการะบูชาคุณแด่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร บูรพาจารย์ และพระครูสุทธธรรมาภรณ์ ที่เคารพนับถืออย่างสูงแก่เราทั้งสอง

วัดป่าภูริทัตตถิราวาส เป็นวัดที่สำคัญยิ่งวัดหนึ่ง เพราะเป็นวัดที่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร จำพรรษานานที่สุดในประวัติของท่าน คือ ห้าพรรษา และเป็นห้าพรรษาสุดท้ายของชีวิตในบั้นปลายของท่าน ก่อนที่ท่านจะอาพาธหนักและมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส

ที่วัดป่าภูริทัตตถิราวาส ยังมี **กุฏิของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร** ในสภาพเดิม ที่ได้รับการบูรณะไว้แบบเดิมอย่างสมบูรณ์ และมี **ลานจงกรม** ของท่าน ซึ่งทางวัดได้อนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี ที่วัดนี้ยังมี **ศาลาแสดงธรรม** ดั้งเดิม ที่ท่านสอนพระลูกศิษย์ของท่านอีกด้วย ณ ที่ศาลานี้ เป็นสถานที่อันเป็นต้นกำเนิดของหนังสือ **มุตโตทัย ชุดที่ ๒** อันมีเนื้อหาจากการแสดงพระธรรมเทศนา ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ที่ศาลาแห่งนี้ และบันทึก โดย **พระอาจารย์วัน อุตฺตโม** และ **พระอาจารย์ทองคำ ญาโณภาโส** เป็นผู้บันทึก ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๙๑-๒๔๙๒ ส่วน **มุตโตทัย ชุดที่ ๑** เป็นการบันทึกการแสดงธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ที่วัดป่าบ้านนามน หรือวัดป่านาคนิมิต ในสมัยนั้น โดย **พระอาจารย์วิริยังค์ สิรินฺธโร** (พระธรรมมงคลญาณ วัดธรรมมงคล) มุตโตทัย ทั้งสองชุด ได้รับการรวบรวมไว้โดย **พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)** และได้พิมพ์ใน**หนังสืองานฌาปนกิจศพ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร** เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๙๓

ในหนังสือเล่มนี้ มีบทประพันธ์ธรรม ชื่อว่า " **ขันธะวิมุตติสะมังคีธรรมะ** " เป็นบทประพันธ์ที่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ประพันธ์ไว้ เมื่อคราวพำนัก ณ วัดสระปทุม เขตปทุมวัน พระนคร มีจารึกไว้เป็นลายมือขององค์ท่านเอง เนื้อหางามหมดจด มีความ

ลึกซึ้งยิ่งนัก ได้รวบรวมมาไว้ ณ ที่นี้ด้วย เพื่อพวกเราที่เป็นชนรุ่นหลัง จะได้ไว้ศึกษาอันจะเป็นประโยชน์ ต่อไปในเบื้องหน้า

ในหนังสือเล่มนี้ ยังมีภาพ **พระคาถา และผ้ายันต์ลายมือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร** ซึ่งได้มาจากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านหนองผือนั้นเอง ท่านได้รับแจกผ้ายันต์นี้จาก พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง จึงได้นำมาลงไว้ เพื่อเป็นความรู้ ไว้ด้วยเช่นกัน

ในการทำหนังสือครั้งนี้ ถ้ามีข้อผิดพลาดบกพร่องจากความไม่รู้หรือประการใด ๆ ผู้จัดขอน้อมรับไว้และขอกราบขอภัยแด่ทุกท่าน ณ ที่นี้ด้วย และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ถ้ามีการพิมพ์ครั้งต่อ ๆ ไป จะปรับปรุงให้ดีที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและคุณท่านพระอาจารย์มั่น ผู้เป็นเจ้าของประวัติ จงอำนวยความเป็นสิริมงคลแก่ทุกท่าน ขอให้มีแต่คุณธรรมที่พึงปรารถนาและความสุขกายสบายใจ ตลอดวันย่างเข้าสู่พระนิพพานอันเป็นบรมสุขทุกทั่วหน้ากันเทอญ

น.ท.น.พ. จักรพงศ์ และ น.ต.พ.ญ. ใจทิพย์ ไพบูลย์

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

สารบัญ

หน้า

ธรรมประวัติและปฏิทาของ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
เป็นต้นฉบับเดิม ที่ท่านเจ้าคุณ พระอริยคุณาธาร
(เส็ง ปุสฺโส)
เรียบเรียงไว้ เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ
ในงานถวายเพลิงศพ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
เมื่อวันอังคารที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๒
วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีเถาะ
ณ วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

ชีวประวัติ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
เรียบเรียงโดย พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)

พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร อาจารย์สอนธรรมทางวิปัสสนา มีศิษยานุศิษย์มาก มีคนเคารพนับถือมาก มีชีวประวัติควรเป็นทิฏฐานุคติแก่กุลบุตรได้ผู้หนึ่ง ดังจะเล่าต่อไปนี้

ชาติสกุล

ท่านกำเนิดในสกุล แก่นแก้ว นายคำด้วง เป็นบิดา นางจันทร์ เป็นมารดา เพียแก่นท้าวเป็นปู่ ชาติไทย นับถือพุทธศาสนา เกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ เดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๑๓ ณ บ้านคำบง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๙ คน ท่านเป็นบุตรคนหัวปี บุตร ๖ คนตายเสียแต่เล็ก ยังเหลือน้องสาว ๒ คน คนสุดท้องชื่อ หวัน จำปาศิลป์

รูปร่างลักษณะและนิสัย

ท่านเป็นคนร่างเล็ก ผิวขาวแดง แข็งแรง ว่องไว สติปัญญาดีมาแต่กำเนิด ฉลาด เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายในทางที่ถูก ไม่ยอมทำตามในทางที่ผิด

การศึกษาสามัญ

ท่านได้เรียนอักขรสมัยในสำนักของอา คือ เรียนอักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรมและอักษรขอม อ่านออกเขียนได้ นัยว่าท่านเรียนได้รวดเร็วเพราะมีความทรงจำดีและมีความขยันหมั่นเพียรชอบการเล่าเรียนศึกษา

การบรรพชา

เมื่อท่านอายุได้ ๑๕ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักวัดบ้านคำบง ใครเป็นบรรพชาจารย์ไม่ปรากฏ ครั้นบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางพระศาสนา มีสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์ จดจำได้รวดเร็ว อาจารย์เมตตาปรานีมาก เพราะเอาใจใส่ในการเล่าเรียนดี ประพฤติปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ เมื่ออายุท่านได้ ๑๗ ปี บิดาขอร้องให้ลาสิกขาเพื่อช่วยการงานทางบ้าน ท่านก็ได้ลาสิกขาออกไปช่วยการงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ

ท่านเล่าว่า เมื่อลาสิกขาไปแล้วยังคิดที่จะบวชอีกอยู่เสมอไม่ลืมเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในทางบวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะติดใจในคำสั่งของยายว่า " เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก " คำสั่งของยายนี้ คอยสะกิดใจอยู่เสมอ

การอุปสมบท

ครั้นอายุท่านได้ ๒๒ ปี ท่านเล่าว่า มีความอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาบวช ท่านทั้งสองก็อนุญาตตามประสงค์ ท่านได้เข้าศึกษาในสำนักของ ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถร วัดเลียบ เมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับอุปสมบทกรรมเป็นภิกฺษุภาวะในพุทธศาสนา ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยกวี (อ่อน ธมฺมรกฺขิโต) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณ (สุ้ย ญาณาสโย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๓๖ พระอุปัชฌาย์ ขนานนามมคธให้ว่า ภูริทตฺโต เสร็จอุปสมบทกรรมแล้ว ได้กลับมาสำนัก ศึกษาวิปัสสนาธุระกับพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถร ณ วัดเลียบ ต่อไป

สุบินนิมิต

ท่านเล่าว่า เมื่อกำลังศึกษากัมมัฏฐานภาวนาในสำนักท่านพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถร ณ วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานี นั้น ชั้นแรกยังใช้บริกรรมภาวนาว่า พุทโธ อยู่ อยู่มาวันหนึ่ง จะเป็นเวลาเที่ยงคืนหรืออย่างไรไม่แน่ บังเกิดสุบินนิมิตว่า ได้เดิน

ออกจากหมู่บ้านป่า เลยป่าออกไปก็ถึงทุ่งเวิ้งว้าง กว้างขวาง จึงเดินตามทุ่งไป ได้เห็นต้นชาติต้นหนึ่งที่บุคคลตัดให้ล้มลงแล้วปราศจากใบ ตอของต้นชาติสูงประมาณ ๑ คืบ ใหญ่ประมาณ ๑ อ้อม ท่านขึ้นสู่ขอนชาตินั้น พิจารณาดูอยู่ รู้ว่าผุพังไปบ้างและจักไม่งอกขึ้นได้อีก ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่นั้น มีม้าตัวหนึ่ง ไม่ทราบว่ามาจากไหน มาเทียมขอนชาติ ท่านจึงขึ้นขี่ม้าตัวนั้น ม้าพาวิ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเต็มฝีเท้า ขณะที่ม้าพาวิ่งไปนั้น ได้แลเห็นตู้ใบหนึ่ง เหมือนตู้พระไตรปิฎกตั้งอยู่ข้างหน้า ตู้นั้นวิจิตรด้วยเงินสีขาวเลื่อมเป็นประกายผ่องใสยิ่งนัก ม้าพาวิ่งเข้าไปสู่ตู้นั้น ครั้นถึงม้าก็หยุดและหายไป ท่านลงจากหลังม้าตรงตู้พระไตรปิฎกนั้น แต่มิได้เปิดตู้ดู ไม่ทราบว่ามีอะไรอยู่ในนั้น แลดูไปข้างหน้า เห็นเป็นป่าชัฏ เต็มไปด้วยขวากหนามต่าง ๆ จะไปต่อไปไม่ได้ เลยรู้สึกตัวตื่นขึ้น

สุบินนิมิตนี้ เป็นบุพพนิมิตบอกความมั่นใจในการทำความเพียรของท่าน ท่านจึงตั้งหน้าทำความเพียรพยายามมิได้ท้อถอย มีการเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิบ้าง ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็มิได้ทอดทิ้ง คงดำเนินตามข้อปฏิบัติ อันท่านโบราณบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบำเพ็ญตามทางแห่งอริยมรรค

ครั้นต่อมาท่านจึงหวนไปพิจารณาสุบินนิมิตนั้น จึงได้ความว่า การที่ท่านออกมาบวชในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามอริยมรรคนั้น ชื่อว่าออกจากบ้าน บ้านนั้นคือความผิดทั้งหลาย และป่านั้นคือกิเลส ซึ่งเป็นความผิดเหมือนกัน อันความที่บรรลุถึงทุ่งอันเวิ้งว้างนั้น คือละความผิดทั้งหลาย ประกอบแต่ความดีความงาม ขอนชาติได้แก่ ชาติความเกิด ม้าได้แก่ ตัวปัญญาวิปัสสนาจักมาแก้ความผิด การขึ้นสู่ม้าแล้วถ้าพาวิ่งไปสู่ตู้พระไตรปิฎกนั้นคือ เมื่อพิจารณาไปแล้ว จักสำเร็จเป็น **ปฏิสัมภิทานุสาสน์** ฉลาดรู้อะไร ๆ ในเทศนาวิธีทรมานแนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ทั้งหลาย ให้ได้รับความเย็นใจและเข้าใจในข้อปฏิบัติทางจิต แต่จะไม่ได้ใน **จตุปฏิสัมภิทาญาณ** เพราะไม่ได้เปิดดูตู้นั้น ส่วนข้างหน้ามันเต็มไปด้วยขวากหนามนั้นได้ความว่า เมื่อพิจารณาเกินไปจากมรรค จากสัจจะ ก็คือความผิดนั่นเอง เมื่อพิจารณาได้ความเท่านี้แล้ว ก็ถอยจิตคืนมาหาตัว พิจารณากาย เป็นกายคตาสติภาวนาต่อไป

สมาธินิมิต

ท่านเล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเจริญกัมมัฏฐานภาวนาอยู่วัดเลียบเมืองอุบลนั้น ในชั้นแรกยังบริกรรมภาวนาว่า พุทฺโธ ๆ อยู่

วาระแรก มีอุคคหนิมิต คือ เมื่อจิตรวมลง ได้ปรากฏรูปอสุภะภายนอกก่อน คือเห็นคนตายอยู่ข้างหน้า ห่างจากที่นั่งประมาณ ๑ วา ผินหน้ามาทางท่าน มีสุนัขตัวหนึ่งมาดึงเอาไส้ออกไปกินอยู่ เมื่อเห็นอย่างนั้น ท่านก็มิได้ท้อถอย คงกำหนดนิมิตนั้นให้มาก ออกจากที่นั่งแล้วจะนอนอยู่ก็ดี จงกรมก็ดี เดินไปมาอยู่ก็ดี ก็ให้ปรากฏนิมิตอยู่อย่างนั้น ครั้นนานวันมาก็ขยายให้ใหญ่ขยายให้เน่าเปื่อยผุพัง เป็นจุณวิจุณไป กำหนดให้มาก ให้มีทั้งตายเก่าและตายใหม่ จนกระทั่งเต็มหมดทั้งวัดวา มีแร้งกาหมายื้อแย่งกันกินอยู่ ท่านก็ทำอยู่อย่างนั้น จนอสุภะนั้นได้กลับกลายเป็นวงแก้ว

วาระที่ ๒ เมื่อร่างอสุภะทั้งหมดได้กลับกลายมาเป็นวงแก้วแล้ว จึงเพ่งอยู่ในวงแก้วอันขาวเลื่อม ใสสะอาด คล้ายวงกสิณสีขาว ท่านก็เพ่งพินิจพิจารณาอยู่ในวงนั้นเรื่อยไป

วาระที่ ๓ เมื่อกำหนดพิจารณาต่อไป จึงแลไปเห็นอะไรอย่างหนึ่งคล้ายภูเขา อยู่ข้างหน้า จึงนึกขึ้นในขณะนั้นว่าอยากไปดู บางทีจะเป็นหนทางข้อปฏิบัติกระมัง? จึงได้เดินไปดู ปรากฏว่าภูเขานั้นเป็นพักอยู่ ๕ พัก จึงก้าวขึ้นไปถึงพักที่ ๕ แล้วหยุด แล้ว

กลับคืน ขณะที่เดินไปนั้น ปรากฏว่าตัวท่านสะพายดาบอันคมกล้าเล่มหนึ่ง และที่เท้ามีรองเท้าสวมอยู่ ในคืนต่อมาก็เป็นไปอย่างนั้นอีก และปรากฏนิมิตคืบหน้าต่อไปเป็นกำแพงขวางหน้าอยู่ ที่กำแพงมีประตู จึงอยากเข้าไปดูว่าข้างในมีอะไรอีก จึงเอามือผลักประตูเข้าไป ปรากฏว่ามีทางสายหนึ่งตรงไป ท่านจึงเดินตามทางนั้นไปข้างทางขวามือเห็นมีที่นั่งและที่อยู่ของพระภิกษุ ๒-๓ รูปกำลังนั่งสมาธิอยู่ ที่อยู่ของพระภิกษุนั้นคล้ายประทุนเกวียน ท่านมิได้เอาใจใส่ คงเดินต่อไป ข้างทางทั้งสองข้างมีถ้ำมีเงื้อมผาอยู่มาก ได้เห็นดาบสตนหนึ่งอาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านก็มิได้เอาใจใส่อีก ครั้นเดินต่อไปก็ถึงหน้าผาสูงมาก จะไปอีกก็ไปไม่ได้ จึงหยุดเพียงนั้น แล้วกลับออกมาทางเก่า

คืนต่อมาก็ไปอีกอย่างเก่า ครั้นไปถึงหน้าผาแห่งนั้น จึงปรากฏยนต์คล้ายอู่ มีสายหย่อนลงมาแต่หน้าผา ท่านจึงขึ้นสู่อู่พอนั่งเรียบร้อย อู่ก็ชักขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้น ครั้นขึ้นไปแล้วจึงเห็นสำเภาใหญ่ลำหนึ่งอยู่บนภูเขาลูกนั้น ขึ้นไปดูในสำเภาเห็นโต๊ะสี่เหลี่ยม บนโต๊ะมีผ้าปู เป็นผ้าสีเขียวเนื้อละเอียดมาก มองดูทั้ง ๔ ทิศ มีดวงประทีปติดสว่างรุ่งโรจน์อยู่ ประทีปนั้นคล้ายติดด้วยน้ำมัน ปรากฏว่า ตัวท่านขึ้นนั่งบนโต๊ะนั้น และปรากฏว่า ได้ฉัน

จังหันที่นั้นด้วย เครื่องจังหันมีแตงกับอะไรอีกหลายอย่าง ครั้นฉันจังหันเสร็จแล้ว มองไปข้างหน้าปรากฏเห็นเป็นฝั่งโน้นไกลมาก จะไปก็ไปไม่ได้เพราะมีเหวลึก ไม่มีสะพานข้ามไป จึงกลับคืนมาเหมือนอย่างเก่า

วาระที่ ๔ ก็เพ่งไปน้อมจิตไปอย่างเก่านั่นแล ครั้นไปถึงสำเภาแห่งนั้น จึงปรากฏเห็นมีสะพานน้อย ๆ ข้ามไปยังฝั่งโน้นจึงเดินไป พอไปถึงฝั่งโน้นแล้วก็ปรากฏเห็นกำแพงใหญ่มาก สูงมาก ประกอบด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคง ที่หน้ากำแพงมีถนนใหญ่ไปทางทิศใต้และทิศเหนือ นึกอยากเข้าไปมาก จึงเดินไปผลักประตู ประตูไม่เปิดจึงกลับคืนมา

วาระที่ ๕ ทำอย่างเก่าอีก ปรากฏไปอย่างเก่า สะพานจากสำเภาใหญ่ไปยังฝั่งโน้นปรากฏว่าใหญ่กว่าเก่ามาก ครั้นเดินตามสะพานนั้นไปได้ครึ่งสะพาน ปรากฏเห็นท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺทเถร จันทร์) เดินสวนมา และกล่าวว่า " **อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค** " แล้วต่างก็เดินต่อไป พอไปถึงประตูก็แลเห็นประตูเล็กอีกประตูหนึ่ง จึงเดินไปผลักประตูเล็กนั้นออกได้ แล้วไปเปิดประตูใหญ่ได้ เข้าไปข้างในกำแพง ปรากฏมีเสาธงทองตั้งอยู่

ท่ามกลางเวียงนั้น สูงตระหง่าน ต่อไปข้างหน้าปรากฏมีถนน เป็นถนนดี สะอาด เตียนราบ มีเครื่องมุง มีประทีปโคมไฟติดเป็นดวงไปตามเพดานหลังคาถนน มองไปข้างหน้าเห็นมีโบสถ์หลังหนึ่งตั้งอยู่ จึงเดินเข้าไปในโบสถ์ ภายในโบสถ์มีทางจงกรม ที่สุดทางจงกรมทั้งสองข้างมีดวงประทีปตามสว่างรุ่งโรจน์ นึกอยากเดินจงกรม จึงได้เดินจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ และต่อมาปรากฏมีธรรมาสน์อันหนึ่งวิจิตรด้วยเงิน จึงขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์นั้น บนธรรมาสน์มีบาตรลูกหนึ่ง เปิดดูในบาตรมีมีดโกนเล่มหนึ่ง พอมาถึงตรงนี้ก็อยู่ไม่ปรากฏอะไรต่อไปอีก

วันต่อมาก็เข้าไปถึงตรงนี้อีกทุก ๆ วัน ทุกครั้งที่เข้าไปก็ปรากฏว่า ในตัวท่านมีดาบสะพายอยู่เล่มหนึ่ง กับมีรองเท้าสวมอยู่ด้วย ปรากฏเป็นอย่างนี้อยู่ ๓ เดือน ครั้งต่อมาเมื่อออกจากที่แล้ว (คือ จิตถอนออกจากสมาธิ) เห็นอารมณ์ภายนอกก็ยังกระทบกระทั่งอยู่ร่ำไป สวยก็เกิดรัก ไม่ดีก็ชัง เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านจึงพิจารณาว่า การที่เราพิจารณาอย่างนี้ มันยังเป็นนอกอยู่ ไม่หยุดอยู่กับที่ และครั้นกระทบอารมณ์ก็ยังหวั่นไหวอยู่นี้เห็นจะไม่ใช่ทางเสียแล้วกระมัง ? เมื่อพิจารณาได้ความอย่างนี้ จึงเริ่มแก้ด้วยอุบายวิธีใหม่

จึงตั้งต้น พิจารณากายนี้ทวนขึ้นและตามลงไป (**อุทธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ**) เบื้องบนแต่ปลายเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป และด้านขวางสถานกลางโดยรอบ ด้วยการจงกรม เวลาจะนอนก็นอนเสีย ไม่นั่งให้มันรวมเหมือนอย่างเก่า ใช้อุบายนี้ทำประโยคพยายามพากเพียรอยู่โดยมิท้อถอย ตลอด ๓ วันล่วงแล้ว จึงนั่งพิจารณาอีก ทีนี้จิตจึงรวมลง และปรากฏว่า กายนี้ได้แตกออกเป็นสองภาค พร้อมกับรู้ขึ้นในขณะนั้นว่า " เออ ที่นี้ถูกแล้วละ เพราะจิตไม่น้อมไปและมีสติรู้อยู่กับที่ " นี้เป็นอุบายอันถูกต้องครั้งแรก ตั้งแต่นั้นมาก็พิจารณาอยู่อย่างนั้น

ครั้นออกพรรษา ตกฤดูแล้งก็ออกเที่ยวจาริกแสวงหาวิเวกไปอยู่ที่สงัด ปราศจากคนพลุกพล่านตามหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านพออาศัยภิกขาจารวัตร ตามเยี่ยงอย่างพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเจ้าที่ดำเนินมาก่อนแล้วทั้งหลาย ไปทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง ในคราวไปวิเวกถิ่นนครพนม ได้เจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ (พนฺธุโล จูม) กับเจ้าคุณพระสารภาณมุนี (จันทร์) (ภายหลังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพสิทธาจารย์ (จันทร์ เขมิโย) วัดศรีเทพประดิษฐาราม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม) ไปเป็นศิษย์ศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางสมถวิปัสสนา ทั้งทางปริยัติธรรม ณ

เมืองอุบลก่อน แล้วลงไปศึกษาเล่าเรียนทางกรุงเทพพระมหานคร จนได้กลับมาทำประโยชน์ เป็นพระเถระผู้ใหญ่ในภาคอีสานปัจจุบันนี้

ส่วนท่านอาจารย์ เมื่ออายุพรรษาพอสมควรแล้ว จึงได้ลงไปศึกษาทางกรุงเทพพระมหานคร อันเป็นแหล่งนักปราชญ์ สำนักที่วัดปทุมวัน (วัดปทุมวนาราม) หมั่นไปสดับพระธรรมเทศนาอบรมปัญญากับเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจนฺทเถร จันทร์) ที่วัดบรมนิวาส

ในวันหนึ่ง เมื่อกลับจากวัดบรมนิวาส เดินตามถนนหลวงไปกับสหธรรมมิกสี่ห้ารูป กำหนดพิจารณาไปพลาง พอไปถึงโรงเรียนกรมแผนที่ (วังกรมพระสวัสดิ์เก่า) จึงได้อุบายแห่งวิปัสสนา เอาโรงเรียนนั้นเป็นนิมิตว่า " **ของอะไรทั้งหมดเกิดจากของที่มีอยู่ (ดินหนุนดิน)** "

ตั้งแต่นั้นมา ก็กำหนดพิจารณาอุบายแห่งวิปัสสนามิได้ลดละ จึงได้ออกไปทำความเพียรอยู่ที่เขาพระงาม (ถ้ำไผ่ขวาง) ถ้ำสิงห์โต จึงพอได้รับความเข้าใจในพระธรรมวินัยอันพระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว

ครั้นพรรษาได้ ๒๓ จึงกลับมาหาหมู่คณะทางภาคอีสาน มีพระเณรมาศึกษาด้วยมากขึ้นโดยลำดับ มีพระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม เป็นต้น จนพรรษาได้ ๓๘ จึงได้จากหมู่คณะไปจำพรรษาวัดปทุมวัน กรุงเทพฯ แล้วเลยไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺทเถร จันทร์) พักวัดเจดีย์หลวง ๑ พรรษา แล้วไปวิเวกตามที่ต่าง ๆ บ้าง กลับมาจำพรรษาวัดเจดีย์หลวงบ้าง รวมเวลา ๑๑ ปี จึงได้กลับมาภาคอีสาน เพื่อสงเคราะห์สาธุชน ตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ จนถึงปัจฉิมสมัย

ปฏิปทา

เมื่อแรกอุปสมบท ท่านพำนักอยู่วัดเลียบ เมืองอุบล เป็นปกติ ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพาราม เมืองอุบลบ้างเป็นบางคราว ในระหว่างนั้น ได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อาจาระ ความประพฤติมารยาท อาจริยวัตร และ อุปัชฌายวัตร ปฏิบัติได้เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌาย์ และศึกษาข้อปฏิบัติอบรมจิตใจ คือ เดินจงกรม นั่งสมาธิ กับสมาทานธุดงควัตรต่าง ๆ

ในสมัยต่อมา ได้แสวงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชัฏที่แจ้ง หุบเขา ซอกห้วย ธารเขา เงื้อมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง แล้วลงไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ จำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวัน หมั่นไปสดับธรรมเทศนากับเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจนฺทเถร จันทร์) ๓ พรรษา แล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือ ถ้ำสาริกา เขาใหญ่ นครนายก ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต ลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย สิ้นความสงสัยในสัตถุศาสนา จึงกลับมาภาคอีสานทำการอบรมสั่งสอนสมถวิปัสสนาแก่สหธรรมมิก และอุบาสก อุบาสิกาต่อไป มีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้นโดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน

ในกาลต่อมา ได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ อีก ๑ พรรษา แล้วไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจนฺทเถร จันทร์) จำพรรษาวัดเจดีย์หลวง ๑ พรรษา แล้วออกไปพักตามที่วิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่ง เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง ๑๑ ปี จึงได้กลับมาจังหวัดอุดรธานี ตามคำอาราธนาของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์ เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๒ พรรษา แล้วมาอยู่

เขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษาที่วัดป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร ๓ พรรษา จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม ๕ พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในถิ่นนั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ติดตามมาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย ศิษยานุศิษย์ของท่านได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยังเกียรติคุณของท่านให้ฟุ้งเฟื่องเลื่องลือไป

ธุดงควัตรที่ท่านถือปฏิบัติเป็นอาจิณ ๔ ประการ

๑. **ปังสุกูลิกังคธุดงค์** ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบกระทั่งถึงวัยชรา จึงได้ผ่อนให้คหบดีจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

๒. **ปิณฑปาติกังคธุดงค์** ถือภิกขาจารวัตรเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาพาธไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจฉิมสมัย จึงงดบิณฑบาต

๓. **เอกปัตติกังคธุดงค์** ถือฉันในบาตร ใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยจึงงด

๔. เอกาสนิกังครุดงค์ ถือฉันหนเดียวเป็นนิตย์ตลอดมา แม้ถึงอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็มิได้เลิกละ

ส่วนธุดงควัตรนอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราว ที่นับว่าปฏิบัติได้มากก็คือ **อรัญญิกังครุดงค์** ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ ๒๕ เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับกำลังที่จะภิกขาจารบิณฑบาต เป็นที่ที่ปราศจากเสียงอื้ออึงประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน

นัยว่า ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกไปในป่าดงพงลึก จนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่น ในคราวไปอยู่ทางภาคเหนือ เป็นต้น ท่านไปวิเวกบนเขาสูงอันเป็นที่อยู่ของพวกมูเซอ ยังชาวมูเซอซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกัน ให้บังเกิดศรัทธาในพระศาสนาได้

กิจวัตรประจำวัน

ท่านปฏิบัติกิจประจำวันเป็นอาจิณวัตรเพื่อเป็นแบบอย่างแก่สานุศิษย์ และพร่ำสอนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติเป็นอาจิณวัตรต่อไปนี้

เวลาเช้า ออกจากกุฏิ ทำสรีรกิจ คือ ล้างหน้า บ้วนปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปัดกวาดลานวัด แล้วเดินจงกรม พอได้เวลาภิกขาจารก็ขึ้นสู่โรงฉัน นุ่งห่มเป็นปริมณฑล สะพายบาตรเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้ว จัดแจงบาตร จีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตร นั่งพิจารณาอาหาร ปัจจเวกขณะทำภัตตานุโมทนา คือยถาสัพพีเสร็จแล้ว ฉันจังหัน ฉันเสร็จแล้วล้างบาตร เก็บบริขารขึ้นกุฏิ ทำสรีรกิจ พักผ่อนเล็กน้อย แล้วลุกขึ้นล้างหน้า ไหว้พระสวดมนต์ และพิจารณาธาตุอาหาร ปฏิกูล ตังขณิก อตีตปัจจเวกขณะแล้วชำระจิตจากนิวรณ์ นั่งสมาธิพอสมควร เวลาบ่าย ๓-๔ โมงกวาดลานวัด ตักน้ำใช้น้ำฉันมาไว้ อาบน้ำชำระกายให้สะอาดปราศจากมลทิน แล้วเดินจงกรมจนถึงพลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ

เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป สานุศิษย์ก็ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอนอบรมสติปัญญาแก่สานุศิษย์พอสมควรแล้ว สานุศิษย์ถวายการนวดเฟ้น พอสมควรแล้ว ท่านก็เข้าห้อง ไหว้พระสวดมนต์ นั่งสมาธิ แล้วพักนอนประมาณ ๔ ทุ่ม เวลา ๓.๐๐ น. ตื่นนอน ล้างหน้าบ้วนปาก แล้วปฏิบัติกิจอย่างในเวลาเช้าต่อไป

กิจบางประการ เมื่อมีลูกศิษย์มากและแก่ชราแล้ว ก็อาศัยศิษย์เป็นผู้ทำแทน เช่น การตักน้ำใช้ น้ำฉัน เพราะเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากชราภาพ ส่วนกิจอันใดเป็นสมณประเพณีและเป็นศีลวัตรกิจนั้นท่านปฏิบัติเสมอเป็นอาจิณ มิได้เลิกละ

ท่านถือคติว่า " เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามีศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ " ท่านกล่าวว่า " ต้นดี ปลายก็ดี ครั้นผิดมาแต่ต้นปลายก็ไม่ดี " ท่านกล่าวว่า " ผิดมาตั้งแต่ต้น ฮวงเม่าบ่มี " อุปมารูปเปรียบเหมือนอย่างว่า " การทำนา เมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ซึ่งผลดังนี้ " ท่านจึงเอาใจใส่ ตักเตือนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติศีลวัตรอันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้เสมอ

บำบัดอาพาธด้วยธรรมโอสถ

เมื่อคราวท่านลงไปจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑ ก่อนไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าผู้เรียงประวัตินี้ พึ่งได้อุปสมบทใหม่ ๆ กำลังสนใจศึกษาทางสมถวิปัสสนา ได้ทราบกิตติศัพท์ของท่านว่า เป็นผู้ปฏิบัติเชี่ยวชาญทางสมถวิปัสสนา จึงเข้าไปศึกษาสดับฟังธรรมเทศนาของท่าน ได้ความเชื่อ ความเลื่อมใส ถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านแล้ว ท่านเล่าเรื่องวิธีระงับอาพาธด้วยธรรมโอสถให้ฟังว่า

เมื่อคราวท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำสาริกา เขาใหญ่ นครนายก นั้น เกิดอาพาธ ธาตุกำเริบ ไม่ทำการย่อยอาหารที่บริโภคเข้าไป ถ่ายออกมาก็เป็นเหมือนเมื่อแรกบริโภค ชั้นแรกได้พยายามรักษาด้วยยาธรรมดาจนสุดความสามารถ อาพาธก็ไม่ระงับ จึงวันหนึ่ง ขณะที่ไปแสวงหายารากไม้เพื่อมาบำบัดอาพาธนั้นได้ความเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะยังมิได้ฉันจังหัน ครั้นได้ยาพอและกลับมาถึงถ้ำที่พักแล้ว บังเกิดความคิดขึ้นว่า เราพยายามรักษาด้วยยาธรรมดามาก็นานแล้ว อาพาธก็ไม่ระงับ เราจะพยายามรักษาด้วยยาธรรมดาต่อไปก็คงไร้ผลเหมือนแต่ก่อน บัดนี้ อาพาธก็กำเริบยิ่งขึ้น ควรระงับด้วยธรรมโอสถดูบ้าง หากไม่หาย ก็ให้มันตายด้วยการประพฤติธรรมดีกว่า

ครั้นแล้วก็เข้าที่ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติสัมปชัญญะ กำหนดพิจารณา กายคตาสติกัมมัฏฐาน ไม่นานก็ได้ความสงบจิต อาพาธก็ระงับหายวันหายคืนโดยลำดับ จนร่างกายแข็งแรงดังเก่าจึงย้ายไปทำความเพียรอยู่ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต ลพบุรี จนได้ความแกล้วกล้าอาจหาญในพระธรรมวินัยดังเล่ามาแล้ว

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาศัยอยู่ห้วยน้ำกึง อันเป็นอรัญญสุขวิหารราวป่าชัฏ ก่อนจะไปอยู่ที่นั้น ท่านได้พิจารณาธาตุขันธ์ได้ความว่า อาพาธจะกำเริบ และจะระงับได้ในสถานที่นั้น จึงได้หลีกจากหมู่คณะไปอยู่องค์เดียวในสถานที่นั้น พอตกกลางคืน อาพาธอันเป็นโรคประจำตัวมาแต่ยังเด็กก็กำเริบ คือปวดท้องอย่างแรง นั่งนอนไม่เป็นสุขทั้งนั้น จึงเร่งรัดพิจารณาวิปัสสนา ประมาณ ๑ ชั่วโมงอาพาธก็สงบ ปรากฏว่าร่างกายนี้ละลายพื้บลงสู่ดินเลย จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า " **นาญฺญตฺร โพชฺฌาตปสา นาญฺญตฺร ปฏินิสฺสคฺคา** " พิจารณาได้ความว่า " **ธรรมอื่นเว้นโพชฌงค์เสียแล้วจะเป็นเครื่องแผดเผามิได้มี** " ดังนี้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาพาธเป็นไข้มาเลเรียขึ้นสมอง เจ้าคุณพระเทพโมลี (ธมฺมธโร พิมพ์) อาราธนามารักษาที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ ท่านก็ยินยอมให้รักษาดู ท่านเจ้าคุณจึงไปเชิญหมอแผนปัจจุบันมารักษา ฉีดหยูกยาต่าง ๆ จนสุดความสามารถของหมอ วันหนึ่งหมอกระซิบบอกท่านเจ้าคุณว่า " หมดความสามารถแล้ว " พอหมอไปแล้ว ท่านพระอาจารย์จึงนิมนต์เจ้าคุณพระเทพโมลีไปถามว่า " หมอว่าอย่างไร? " ท่านเจ้าคุณก็เรียนให้ทราบตามตรง ท่านพระอาจารย์จึงบอกว่า " ไม่ตายดอกอย่าตกใจ "

แล้วจึงบอกความประสงค์ให้ทราบว่า ท่านได้พิจารณาแล้วรู้ว่าอาพาธครั้งนี้จะระงับได้ด้วยธรรมโอสถ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง คือป่าเปอะ อันเป็นสถานที่วิเวก ใกล้นครเชียงใหม่ ท่านจะไปพักที่นั่น เจ้าคุณพระเทพโมลีก็อำนวยตามความประสงค์ ท่านไปพักทำการเจริญกายคตาสติกัมมัฏฐาน เป็นอนุโลม ปฏิโลม เพ่งแผดเผาภายในอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ไม่นานอาพาธก็สงบ จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า " **ฌายี ตปติ อาทิจฺโจ** " พิจารณาได้ความว่า " **ฌานแผดเผาเหมือนดวงอาทิตย์ฉะนั้น** "

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อจากนครเชียงใหม่มาสู่อุดรธานี ตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พักที่วัดโนนนิเวศน์ ๒ พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชน ณ ถิ่นนั้น แล้วมาสกลนครตามคำนิมนต์ของนางนุ่ม ชุวานนท์ พักที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อสงเคราะห์สาธุชนพอสมควรแล้ว เลยออกไปพักที่เสนาสนะ ป่าบ้านนามนและบ้านนาสีนวลบ้าง ในคราวไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนาสีนวลนั้น อาพาธกำเริบ เป็นไข้และปวดท้อง ได้พิจารณาตามโพชฌงค์มิท้อถอย เมื่อพิจารณาโพชฌงค์พอแล้วได้อยู่ด้วยความสงบ ไม่นานอาพาธก็สงบ จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า " **ฌายี ตปติ อาทิจฺโจ** " พิจารณาได้ความเหมือนหนหลัง

คราวที่พักอยู่เสนาสนะป่าบ้านห้วยแคน อาพาธกำเริบอีก ได้พยายามระงับด้วยธรรมโอสถ โดยพิจารณามรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ เมื่ออาพาธสงบแล้ว จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า " อฏฺฐ เตรส " พิจารณาได้ความว่า " มรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ ประชุมลงเป็นสามัคคีกัน " อาพาธครั้งนี้ ๗ วันจึงระงับ

คำเตือนสติศิษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก

เมื่อมีศิษย์รูปใดไปอำลาท่านเพื่อออกแสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม ท่านย่อมตักเตือนศิษย์รูปนั้น ให้ยึดเอาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่างเป็นแบบฉบับเสมอ แล้วเล่าเรื่องที่ท่านเคยเป็นมาแล้วให้ฟังว่า เมื่อคราวแสวงหาวิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ทางภาคเหนือได้ออกวิเวกไปองค์เดียว ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งนานาประการ พิจารณาอยู่ ๓ วัน จึงได้ความว่า ต้องยกธง ๓ สี อุปมาด้วยธงแห่งสยามประเทศ แล้วมีพระบาลีซึ่งมิได้เคยสดับมาปรากฏขึ้นต่อไปว่า

" สุตาวโต จ โข ภิกฺขเว อสุตาวตา ปุถุชฺชเนนาปิ ตสฺสานุโรธา อถวา วิโรธา เวทุปิตา ตถาคตํ คจฺฉนฺติ ภควํ มูลกา โน ภนฺเต ภควา ภควํ เนตฺติกา ภควํ ปฏิสฺสรณา สาธุวต ภนฺเต ภควาเยว ปฏิภาตุ " แล้วพิจารณาได้ความว่า

" ระหว่างพระอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้วกับปุถุชนผู้มิได้สดับ ก็ย่อมถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งเช่นเดียวกัน แม้พระตถาคตก็ได้ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งมาแล้วแสนสาหัสในคราวทรงบำเพ็ญทุกข์กิริยา และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น พระองค์มิได้ตรัสสอนให้เอาพระสาวกองค์นั้นองค์นี้เป็นตัวอย่าง ตรัสสอนให้เอาพระองค์เองเป็นตัวอย่าง เป็นเนติแบบฉบับ เป็นที่พึ่งเสมอด้วยชีวิต " ดังนี้

สำเร็จปฏิสัมภิทานุสาสน์

ตามประวัติเบื้องต้น ได้เล่าสุบินนิมิตของท่าน และการพิจารณาสุบินนิมิตของท่าน ได้ความว่า ท่านจะสำเร็จปฏิสัมภิทานุสาสน์ ฉลาดรู้ในเทศนาวิธีและอุบายทรมาน แนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ให้เข้าใจในพระธรรมวินัยและอุบายฝึกฝนจิตใจ แต่จะไม่ได้จตุปฏิสัมภิทาญาณ ดังนี้

คุณสมบัติส่วนนี้ ย่อมประจักษ์ชัดแก่ศิษย์ทั้งหลายสมจริงอย่างที่ท่านพยากรณ์ไว้ คือ ท่านฉลาดในเทศนาวิธี ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านได้พยายามศึกษาสำเนียงวิธีเทศนา อันจะสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟัง ได้ความขึ้นว่าเทศนาวิธีต้องประกอบด้วย

๑. **อุเทศ** คือ กำหนดอุเทศก่อนหัวข้อธรรมที่พึงยกขึ้นแสดง วิธีกำหนดอุเทศนั้นคือทำความสงบใจหน่อยหนึ่ง ธรรมใดอันเหมาะแก่จริตนิสัยของผู้ฟังซึ่งมาคอยฟังในขณะนั้น ธรรมนั้นจะผุดขึ้น ต้องเอาธรรมนั้นมาเป็น อุเทศ ถ้าเป็นภาษาไทยต้องแปลเป็นบาลีก่อน

๒. **นิเทศ** คือ เนื้อความ เพื่ออธิบายความของอุเทศนั้นให้กว้างขวางออกไปตามสมควร เมื่อเนื้อความปรากฏขึ้นในขณะนั้นแจ่มแจ้งแก่ใจอย่างไรต้องแสดงอย่างนั้น

๓. **ปฏินิเทศ** คือ กำหนดใจความเพื่อย่อคำให้ผู้ฟังจำได้จะได้นำไปไตร่ตรองในภายหลัง

เทศนาวิธีของท่านพระอาจารย์ย่อมเป็นไปตามหลักดังกล่าวนี้ บาลีอุเทศที่ท่านยกขึ้นมาแสดงบางประการ ท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน ย่อมมาปรากฏขึ้นในเวลาแสดงธรรมนั้นเอง จึงสมกับคำว่า ปฏิสัมภิทานุสาสน์แท้ เป็นการแสดงธรรมด้วยปฏิภาณญาณจริง ๆ จึงถูกกับจริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ยังผู้ฟังให้เกิดความสว่างแจ่มใสเบิกบานใจ และเกิดฉันทะในอันประพฤติปฏิบัติศีลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมด้วยคำชมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจนฺทเถร จันทร์)

ว่า ท่านมั่น แสดงธรรมด้วย มุตโตทัย เป็น " มุตโตทัย " ดังนี้ ซึ่งข้าพเจ้า เอามาเป็นชื่อธรรมกถาของท่านพระอาจารย์ที่พิมพ์นี้ ส่วนจตุปฏิสัมภิทาญาณนั้น ท่านว่าท่านจะไม่ได้สำเร็จ เพราะมิได้เปิดดูในตู้พระไตรปิฎก เมื่อสังเกตดูเทศนาโวหารของท่านแล้ว ก็จะเห็นสมจริงดังคำพยากรณ์ของท่าน เพราะปฏิสัมภิทาญาณมี ๔ ประการ คือ

๑. **ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ** ปรีชาแตกฉานในธรรม คือ หัวข้อธรรม หรือหลักธรรม หรือเหตุปัจจัย

๒. **อัตถปฏิสัมภิทาญาณ** ปรีชาแตกฉานในอรรถ คือ เนื้อความ หรือคำอธิบาย หรือผลประโยชน์

๓. **นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ** ปรีชาแตกฉานในภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่ชน อันเป็นต้นติภาษา โดยหลักก็คือ รู้ภาษาบาลีอันเป็นแม่ภาษา และภาษาของตนอันจะใช้อธิบายธรรมในหมู่ชนนั้น ๆ รู้คำสูงต่ำ หนักเบา และรู้ความหมายของคำนั้น ๆ ชัดแจ้ง ฉลาดในการเลือกคำพูดมาใช้ประกอบกันเข้าเป็นประโยค ให้ได้ความกะทัดรัดและไพเราะสละสลวย เป็นสำนวนชาวเมือง ไม่ระเคืองคายโสตของผู้ฟัง

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในการกล่าวธรรมด้วยปฏิภาณญาณ มีไหวพริบทันคนในการโต้ตอบปัญหา มีปรีชาผ่องแผ้ว แกล้วกล้า ไม่ครั่นคร้ามในท่ามกลางบริษัท อาจปริวัติเทศนาไปตามจริตอัธยาศัย ด้วยเทศนานัยมีประการต่าง ๆ ได้ดี

ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการนี้ ต้องได้ครบบริบูรณ์ ๔ ประการ จึงจะเรียกว่า สำเร็จจตุปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าได้แต่เพียงบางส่วนบางประการไม่เรียกว่าสำเร็จ แต่ถ้าได้ทั้ง ๔ ประการนั้นหากแต่ไม่บริบูรณ์ เป็นแต่เพียงอนุโลม ก็เรียกว่า จตุปฏิสัมภิทานุโลมญาณ ท่านพระอาจารย์น่าจะได้ในข้อหลังนี้ จึงฉลาดในเทศนาวิธีและอุบายวิธีแนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ ดังกล่าวมาแล้ว

ไตรวิธญาณ

ท่านพระอาจารย์เล่าให้ฟังว่า การกำหนดรู้อะไรต่าง ๆ เช่น จิต นิสัย วาสนา ของคนอื่นและเทวดา เป็นต้น ย่อมรู้ได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

๑. **เอกวิธัญญา** กำหนดพิจารณากายนี้อันปรากฏชัด จิตวางอุคคหนิมิต รวมลงถึงฐีติจิต คือ จิตดวงเดิม พักอยู่พอประมาณจิตถอยออกมาพักเพียงอุปจาระ ก็ทราบได้ว่าเหตุนั้นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

๒. **ทุวิธัญญา** กำหนดพิจารณาเหมือนข้อ ๑ พอจิตถอยออกมาถึงอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น ต้องวางนิมิตนั้นเข้าจิตอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถอยออกมาอีก ก็ทราบเหตุการณ์นั้น ๆ ได้

๓. **ติวิธัญญา** ปฏิบัติเหมือนในข้อ ๑ พอจิตถอยออกมาถึงขั้นอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพเหตุการณ์ขึ้น ต้องวิตกถามเสียก่อน แล้วจึงวางนิมิตนั้น แล้วเข้าจิตอีก ถอยออกมา ถึงขั้นอุปจาระก็จะทราบเหตุการณ์นั้นได้

ความรู้โดยอาการ ๓ นี้ ท่านพระอาจารย์ว่า จิตที่ยังเป็นฐีติขณะเป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว มีแต่สติกับอุเบกขา จะทราบเหตุการณ์ไม่ได้ ต้องถอยจิตออกมาเพียงขั้นอุปจาระจึงมีกำลังรู้ได้ หากถอยออกมาถึงขั้นขณิกะหรือจิตธรรมดาก็ทราบเหตุการณ์ไม่ได้เหมือนกัน เพราะกำลังอ่อนเกินไป

ท่านพระอาจารย์อาศัยไตรวิชญาณนี้เป็นกำลังในการหยั่งรู้หลังเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต ปัจจุบัน อนาคต และกำหนดรู้จิตใจ นิสัย ศาสนาของศิษยานุศิษย์ พร้อมทั้งอุบายวิธีทรมานศิษยานุศิษย์ด้วยปรีชาญาณหยั่งรู้โดยวิธี ๓ ประการนี้ จึงควรจะเป็นเนติของผู้จะเป็นครูอาจารย์ของผู้อื่นต่อไป

คติพจน์

คำที่เป็นคติ อันท่านพระอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจฉัยความดีที่ทำด้วยกาย วาจา ใจ แก่ ศิษยานุศิษย์ ดังนี้

๑. ดีใดไม่มีโทษ ดีนั้นชื่อว่า ดีเลิศ

๒. ได้สมบัติทั้งปวง ไม่ประเสริฐเท่าได้ตน เพราะตัวตนเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง

เมื่อท่านอธิบายตจปัญจกัมมัฏฐานจบลง มักจะกล่าวเตือนขึ้นเป็นคำกลอนว่า " แก้ให้ตกเน้อ แก้บ่ตก คาพกเจ้าไว้ แก้บ่ได้แขวนคอต่องแต่ง แก้บ่พ้นคาก้นย่างยาย คาย่างยายเวียนตาย เวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสามเป็นเฮือนเจ้าอยู่ " ดังนี้

เมื่อคราวท่านเทศนาสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสานุศิษย์ ถือลัทธิฉันเจให้เข้าใจทางถูกและละเลิกลัทธินั้น ครั้นจบลงแล้วได้กล่าวคำเป็นคติขึ้นว่า " เหลือแต่เว้าบ่เห็นบ่อนเบาหนัก เดินบ่ไปตามทางสิถึกดงเสือฮ้าย " ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านพระอาจารย์ ประมวลลงในหลัก ๒ ประการ ดังนี้

๑. ประโยชน์ของชาติ ท่านพระอาจารย์ได้เอาธุระเทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนพลเมืองของชาติในทุก ๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือ ภาคกลางบางส่วน ภาคเหนือเกือบทั่วทุกจังหวัด ภาคอีสานเกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของต่างประเทศ เช่น ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว ไม่กล่าวสอนให้เป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองของประเทศ ทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอน เป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมาอาชีพ ง่ายแก่การปกครองของผู้ปกครอง ชื่อว่าได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติตามควรแก่สมณะวิสัย

๒. ประโยชน์ศาสนา ท่านพระอาจารย์ได้บรรพชาและอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้ด้วยความเชื่อ และความเลื่อมใสจริง ๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้เอาธุระศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วยความอุตสาหะพากเพียรจริง ๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม ท่านปฏิบัติธุดงควัตรเคร่งครัดถึง ๔ ประการ ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น ได้ดำรงรักษาสมณกิจไว้มิให้เสื่อมสูญ ได้นำหมู่คณะ.ฟื้นฟูปฏิบัติธรรมวินัย ให้ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ และพระพุทโธวาท หมั่นอนุสาสน์สั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจตามหลักสมถวิปัสสนา อันสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไว้เป็นผู้มีน้ำใจเด็ดเดี่ยว อดทน ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม แม้จะถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรมอย่างไรก็มิได้แปรเปลี่ยนไปตาม คงมั่นอยู่ในธรรมวินัย ตามที่พระบรมศาสดาประกาศแล้วตลอดมา ทำตนให้เป็นทิฏฐานุคติแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดี ท่านได้จาริกไปเพื่อแสวงวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือ บางส่วนของภาคกลาง เกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือ เกือบทุกจังหวัดของภาคอีสาน และแถมบางส่วนของต่างประเทศอีกด้วย นอกจากเพื่อวิเวกในส่วนตัวแล้ว ท่านมุ่งไปเพื่อสงเคราะห์ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับสงเคราะห์ด้วยธรรมจากท่านแล้ว ย่อมกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่า ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา

ส่วนหน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ท่านพระอาจารย์ได้รับพระกรุณาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในฐานะเจ้าคณะ ให้คณะธรรมยุตติกนิกาย ให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุตติกนิกาย ตั้งแต่อยู่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับแต่งตั้งเป็น พระครูวินัยธร ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจนฺทเถร จันทร์) ท่านก็ได้ทำหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อยตลอดเวลาที่ยังอยู่เชียงใหม่ ครั้นจากเชียงใหม่มาแล้ว ท่านก็งดหน้าที่นั้น แม้ข้าพเจ้าขอร้องให้ทำในเมื่อมาอยู่สกลนคร ท่านก็ไม่ยอมทำ โดยอ้างว่าแก่ชราแล้ว ขออยู่ตามสบาย ข้าพเจ้าก็ผ่อนตามด้วยความเคารพและหวังความผาสุขสบายแก่ท่านพระอาจารย์

งานศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระ นับว่าท่านได้ทำเต็มสติกำลัง ยังศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้อาจหาญ ร่าเริงในสัมมาปฏิบัติตลอดมา นับแต่พรรษาที่ ๒๓ จนถึงพรรษาที่ ๕๙ อันเป็นปีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน อาจกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่าท่านพระอาจารย์เป็นพระเถระที่มีเกียรติคุณเด่นที่สุดในด้านวิปัสสนาธุระผู้หนึ่งในยุคปัจจุบัน

ปัจฉิมสมัย

ในวัยชรานับแต่ พ.ศ.๒๔๘๔ เป็นต้นมา ท่านมาอยู่จังหวัดสกลนคร เปลี่ยนอิริยาบถไปตามสถานที่วิเวกผาสุขวิหารหลายแห่ง คือ ณ เสนาสนะป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองบ้าง ที่ใกล้ ๆ แถวนั้นบ้าง ครั้น พ.ศ.๒๔๘๗ จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จนถึงปีสุดท้ายแห่งชีวิต

ตลอดเวลา ๘ ปีในวัยชรานี้ ท่านได้เอาธุระอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอันมาก ได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้ และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้ว ให้ชื่อว่า " **มุตโตทัย** " ครั้นมาถึง พ.ศ.๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างขึ้น ๘๐ ปี ท่านเริ่มอาพาธ เป็นไข้ ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ชิดก็ได้เอาธุระรักษาพยาบาลไปตามกำลังความสามารถ อาพาธก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็กำเริบขึ้นอีก เป็นเช่นนี้เรื่อยมา จนจวนออกพรรษา อาพาธก็กำเริบมากขึ้น ข่าวนี้ได้กระจายไปโดยรวดเร็ว พอออกพรรษา ศิษยานุศิษย์ผู้อยู่ไกลต่างก็ทยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาล ได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมาตรวจและรักษา

แล้วนำมาพักที่เสนาสนะป่าบ้านภู่ อำเภอพรรณานิคม เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษาและศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาการอาพาธมีแต่ทรงกับทรุดลงโดยลำดับ

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๙๒ ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาส ใกล้เมืองสกลนคร โดยพาหนะรถยนต์ มาถึงวัดเวลา ๑๒.๐๐ น.เศษ ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ศกเดียวกัน ท่านก็ได้ถึงแก่มรณภาพด้วยอาการสงบ ในท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์เป็นต้น สิริชนมายุของท่านพระอาจารย์ได้ ๘๐ ปี เท่าจำนวนที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม

การที่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือได้นำท่านพระอาจารย์มาที่วัดป่าสุทธาวาสนี้ ก็ให้เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านพระอาจารย์ คือ เมื่อเริ่มป่วยหนัก ท่านแน่ใจว่าร่างกายนี้จะต้องเป็นไปตามธรรมดาของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า " **ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาสก็ค่อยยังชั่วเพราะมีตลาด** " ดังนี้

นอกจากมีความเมตตาสัตว์ที่จะต้องถูกฆ่าแล้ว คงมุ่งหมายฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ข้าพเจ้าอดที่จะภูมิใจแทนชาวเมืองสกลนครในการที่ได้รับเกียรติอันสูงนี้ไม่ได้ อุปมาดังชาวมัลลกษัตริย์กรุงกุสินาราราชธานี ได้รับเกียรติจัดการพระบรมศพและถวายพระเพลิงพุทธสรีระฉะนั้น เพราะท่านพระอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือของคนมาก ได้เที่ยวไปหลายจังหวัดของประเทศไทย ครั้นถึงวัยชรา ท่านก็เลือกเอาจังหวัดสกลนครเป็นที่อยู่อันสบายและทอดทิ้งสรีระกายไว้ ประหนึ่งจะให้เห็นว่าเมืองสกลนครเป็นบ้านเกิดเมืองตายของท่านฉะนั้น ในสมัยทำการฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์นั้น ชาวเมืองสกลนครยังจะมีเกียรติได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านอันมาจากทิศต่าง ๆ มากมายหลายท่านอีกด้วย

ธรรมอันน่าอัศจรรย์ในท่าน อันประจักษ์แก่ศิษยานุศิษย์ที่ไม่ควรลืมก็คือ ในสมัยอาพาธหนักเมื่อยังพูดได้ ท่านได้แสดงธรรมให้ฟังอยู่ตลอดมา ไม่มีการสะทกสะท้านต่อมรณภัยแต่ประการใด ยังกล่าวท้าทายศิษย์ทั้งหลายด้วยว่า " ใครจะสามารถรดน้ำให้ไม้แก่นล่อนกลับมีใบขึ้นมาอีกได้ก็ลองดู " ในเมื่อศิษย์ขอรักษาพยาบาลแต่เพื่ออนุเคราะห์ ท่านก็ยินยอมให้รักษาพยาบาลไปตามเรื่อง

ครั้นเวลาอาพาธหนักถึงที่สุด สังขารร่างกายไม่ยอมให้โอกาสท่านพูดจาได้เลย เพราะเสมหะเฟื่องปิดลำคอ ยากแก่การพูด จึงมิได้รับปัจฉิมโอวาทอันน่าจับใจแต่ประการใด คงเห็นแต่อาการอันแกล้วกล้าในมรณาสันนกาลเท่านั้นเป็นขวัญตา ศิษยานุศิษย์ต่างก็เต็มตื้นไปด้วยปีติปราโมทย์ในอาการนั้น ซึ่งหาได้ไม่ง่ายนัก และต่างก็ปลงธรรมสังเวชในสังขารอันเป็นไปตามธรรมดาของมัน ใคร ๆ ไม่เลือกหน้าเกิดมาแล้วจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนกันหมด ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้สักคนเดียว มีแต่อมฤตธรรม คือพระนิพพานเท่านั้นที่พ้นแล้วจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงอมฤตธรรมนั้นแล้ว แม้ต้องทอดทิ้งสรีระไว้อย่างสามัญชนทั้งหลายก็คงปรากฏนามว่า **ผู้ไม่ตาย** อยู่นั่นเอง

คำชี้แจง มุตโตทัย

(คัดลอกจากหนังสือในงานฌาปนกิจศพ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๓)

ในงานฌาปนกิจศพ ท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร คณะศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ซึ่งมี เจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์เป็นประธาน ได้ประชุมปรึกษาหารือการศพ ตกลงให้มีการรวบรวมประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และบทบรรยาย ของท่านอาจารย์ที่ยังกระจัดกระจายกันอยู่ มาพิมพ์รวมกัน เพื่อแจกเป็นมรดกแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วถึงกัน และเผื่อแผ่แก่สาธุชนทั่วไปที่ได้มาร่วมงานในการศพ หรือมิได้มาก็ดี จะได้เป็นอนุสารณียวัตถุ ระลึกถึงท่านอาจารย์ไปตลอดกาลนานด้วย ที่ประชุมตกลงมอบภาระนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เต็มใจรับภาระจัดทำตามประสงค์เพื่อสนองพระคุณของคุณครูบาอาจารย์ ผู้ประทานแสงสว่างทางจิตใจแก่ข้าพเจ้า

ในการเรียบเรียงประวัติของท่านอาจารย์ ได้อาศัยบันทึกคำบอกเล่า ของท่านอาจารย์ ตามที่พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส บันทึกไว้ กับอาศัยปรึกษา ไต่ถามท่านเทสก์ เทสรังสี ศิษย์ผู้ใหญ่

รูปหนึ่ง ซึ่งมีโอกาสได้ติดตามท่านอาจารย์ไปถึงเชียงใหม่ ได้อยู่ในสำนักท่านอาจารย์มากกว่าศิษย์อื่น และความจดจำของข้าพเจ้าเองประกอบกัน แม้ข้าพเจ้าจะได้อยู่ในสำนักท่านอาจารย์ชั่วเวลาน้อย ท่านอาจารย์ก็ได้บอกเล่าเรื่องอะไรต่ออะไรแก่ข้าพเจ้ามิใช่น้อย ชะรอยท่านจะเล็งเห็นว่า ข้าพเจ้าจะได้เขียนชีวประวัติของท่านในกาลอวสานก็อาจเป็นได้ ชีวประวัติของท่านอาจารย์ที่เรียบเรียงนี้ ก็ไม่หมดสิ้น เนื่องจากมีเวลาน้อย หวังว่าคงได้รับอภัยจากศิษยานุศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน

พระธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ ได้รวบรวมพิมพ์แล้วชุดหนึ่ง ซึ่งให้ชื่อว่า มุตโตทัย ในการพิมพ์ครั้งแรก ข้าพเจ้าบอกเหตุผลที่ให้ชื่อนี้ไว้แล้ว ผู้พิมพ์ต่อ ๆ มาไม่รักษาคำนำเดิมไว้ จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาว่า ชื่อนี้หมายความอย่างไร? เป็นต้น จึงขอแถลงไว้ในที่นี้ เพื่อผู้พิมพ์ต่อไปจะได้ทราบเหตุผลและบอกไว้

การที่ให้ชื่อธรรมเทศนา ของท่านอาจารย์ที่รวบรวมพิมพ์ชุดแรกว่ามุตโตทัยนั้น อาศัยคำชมของเจ้าพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺทเถร จันทร์) เมื่อคราวท่านอาจารย์แสดงธรรมว่าด้วย มูลกรรมฐาน ณ วิหารหลวงเชียงใหม่ว่า ***ท่าน***

อาจารย์แสดงธรรมด้วยมุตโตทัย เป็นมุตโตทัย คำนี้ท่านอาจารย์นำมาเป็นปัญหาถามในที่ประชุมพระภิกษุเปรียญหลายรูป ซึ่งมีข้าพเจ้าร่วมอยู่ด้วย ในคราวที่ท่านมาพักกับข้าพเจ้าที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้าทราบความหมายของคำนั้นแล้ว แต่เห็นว่าเป็นอสาธารณนัย จึงกล่าวแก้ทางใจ ทันใดนั้นท่านก็พูดขึ้นว่า ข้าพเจ้าแก้ถูก ซึ่งทำความประหลาดใจให้แก่ภิกษุทั้งหลายมิใช่น้อย ต่างก็มารุมถามข้าพเจ้าว่า หมายความว่าอย่างไร? ข้าพเจ้าบอกให้ทราบแก่บางองค์เฉพาะที่น่าไว้ใจ คำว่ามุตโตทัย มีความหมายเป็นอสาธารณนัยก็จริง แต่อาจเป็นความหมายมาเป็นสาธารณนัยก็ได้ จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ โดยมุ่งให้มีความหมายว่า เป็นธรรมเทศนาชี้บอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้น ๆ ก็ว่า ***แดนเกิดแห่งความหลุดพ้น*** นั่นเอง

ธรรมเทศนาชุดแรกนี้ พระภิกษุวิริยังค์ กับพระภิกษุทองคำ เป็นผู้บันทึกในสมัยท่านอาจารย์อยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร และตอนแรกไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม

จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้ารับเอาบันทึกนั้น พร้อมกับขออนุญาตท่านอาจารย์พิมพ์เผยแผ่ ท่านก็อนุญาต และสั่งให้ข้าพเจ้าเรียบเรียงเสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแผ่ออกเสียบ้าง ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ถึงอย่างนั้นก็ยังมีที่กระเทือนใจผู้อ่านอยู่บ้าง จึงขอชี้แจงไว้ในที่นี้ คือข้อที่ว่า พระสัทธรรม เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอมไปนั้น หมายความว่า ไปปนเข้ากับอัธยาศัยอันไม่บริสุทธิ์ เมื่อแสดงออกแก่ผู้อื่น ก็มักมีอัธยาศัยอันไม่บริสุทธิ์ปนออกมาด้วย เพื่อรักษาพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์สะอาด คงความหมายเดิมอยู่ได้ ควรมีการปฏิบัติกำจัดของปลอม คืออุปกิเลสอันแทรกซึมอยู่ในอัธยาศัยนั้นให้หมดไป ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของท่านผู้แสดงที่จะชักจูงจิตใจของผู้ฟังให้นิยมในสัมมาปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าผู้ฟังมีใจสะอาด และเป็นธรรมแล้ว ย่อมจะให้สาธุการแก่ท่านผู้แสดงแน่แท้

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ที่ พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส กับพระภิกษุวัน อุตฺตโม จดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย คือ ระหว่าง พ.ศ.๒๔๙๑-๒๔๙๒ ก่อนหน้ามรณสมัยเพียงเล็กน้อยนั้น ได้รวบรวมนำมาเรียบเรียงเข้าหมวดหมู่ เช่นเดียวกับครั้งก่อน

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ชุดนี้ หากจะพิมพ์เผยแผ่ต่อไป ก็ควรพิมพ์รวมกันในนามว่า มุตโตทัย และควรบอกเหตุผล และผู้ทำ ดังที่ข้าพเจ้าชี้แจงไว้นี้ด้วย จะได้ตัดปัญหาในเรื่องชื่อ และที่มาของธรรมเทศนาด้วย

ส่วนบทประพันธ์ และบทธรรมบรรยายของท่านอาจารย์นั้น ปรากฏมีไว้ในสมุดของเก่า ที่มอบไว้เป็นมรดกแก่พระภิกษุทองคำ ผู้อุปัฏฐากใกล้ชิดในปัจฉิมสมัย บทประพันธ์นั้น คล้ายร่ายหรือกลอนแปด เป็นลายมือของท่านอาจารย์เขียนเอง และบอกไว้ตอนท้ายว่า ท่านอาจารย์เป็นผู้แต่งครั้งอยู่วัดปทุมวัน พระนคร ส่วนธรรมบรรยายนั้น เขียนด้วยอักษรธรรม เป็นลายมือของท่านอาจารย์เหมือนกัน สังเกตดูเป็นของเก่า ท่านอาจารย์คงคัดย่อความเอามา มีอธิบายข้อธรรมในโสฬสปัญหาบ้าง อภิธรรมบ้าง อธิบายกรรมฐานบ้าง อธิบายวินัยกรรมบางอย่างบ้าง และที่สำคัญที่สุดคือ กำหนดคืบพระสุคตไว้ ซึ่งตรงกับพระมติของสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระมหาสมณเจ้า ซึ่งเป็นมติที่ได้รับความรับรองในหมู่ผู้ปฏิบัติทางจิตใจ อันศิษยานุศิษย์ควรได้รับเป็นมรดกทั่วถึงกัน

ในการลอกบทธรรมบรรยาย ซึ่งเป็นอักษรธรรมลงสู่อักษรไทยนั้น ได้อาศัยกำลังของพระภิกษุฉัตร (โสมบุตร) จิรปุญฺโญ โดยตลอด จึงจารึกนามเธอไว้ในที่นี้เพื่อเป็นที่ระลึกไปนาน ๆ

อนึ่งในการทำหนังสือนี้ ได้อาศัยกำลังกาย กำลังสติปัญญา และกำลังทรัพย์จากสาธุชน ทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิตมากท่านหลายคนด้วยกัน สุดที่จะจารึกนามไว้ได้หมด จึงขอขอบคุณและอนุโมทนาไว้ในที่นี้ทั่วกัน

พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)
เสนาสนะป่าเขาสวนกวาง ขอนแก่น
วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๙๓

มุตโตทัย ๑

พระธรรมเทศนาของ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ
ส่วนที่ ๑ บันทึกโดย พระอาจารย์วิริยังค์ สิรินฺธโร
ณ วัดป่าบ้านนามน กิ่ง อ. โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร พ.ศ.๒๔๘๖

๑. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคต เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริงและเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติฝ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจกำจัดเหล่า กะปอมก่า คือ อุปกิเลส แล้วนั่นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

" **ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ** " สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็น **พุทฺโธ** ผู้รู้ก่อน แล้วจึงเป็น **ภควา** ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ **สตฺถา** จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า **กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต** ชื่อเสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจตุรทิศจนตราบเท่าทุกวันนี้

แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลาย ที่ล่วงลับไปแล้วก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรม สั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลใดไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษ ปรากฏว่า **ปาปโก สทฺโท โหติ** คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในก่อนทั้งหลาย

๓. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราชญ์ทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะทำการกุศลใดๆ ก็ดี จึงต้องตั้ง **นโม ก่อน จะทิ้ง นโม** ไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ **นโม** ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณา ได้ความว่า " **น** " คือ ธาตุน้ำ **" โม "** คือ ธาตุดิน พร้อมกับบาทพระคาถา ปรากฏขึ้นมาว่า "**มาตาเปติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสปจฺจโย**" สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกัน จึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้

" **น** " เป็นธาตุของมารดา " **โม** " เป็นธาตุของบิดา ฉะนั้น เมื่อธาตุทั้ง ๒ ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี่ยวเข้าจนได้นามว่า **กลละ** คือ น้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ **นโม** นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว **กลละ** ก็ค่อยเจริญขึ้นเป็น **อัมพุชะ** คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น **ฆนะ** คือเป็นแท่ง และ **เปสิ** คือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็นปัญจสาขา คือ แขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ " **พ** " คือลม " **ธ** " คือไฟ นั้นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลังเพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้ว กลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาปสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือ **นโม** เป็นเดิม

ในกาลต่อมา เมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย " **น** " มารดา " **โม** " บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงมาด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดาบิดาว่า **บุพพาจารย์** เป็นผู้สอนก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิตต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้กล่าวคือรูปกายนี้แล เป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย

เพราะเหตุนั้นตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น " **มูลมรดก** " ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่า คุณท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย ปราชญ์ทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเราคือ นโม ตั้งขึ้นก่อนแล้วจึงทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง

นโม ท่านแปลว่านอบน้อมนั้นเป็นการแปลเพียงกิริยา หาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโม นี้ เมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบ หรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้ คือ เอา **สระอะ** จากตัว **น** มาใส่ตัว **ม** เอา **สระโอ จากตัว ม** มาใส่ตัว **น** แล้ว กลับตัว **มะ** มาไว้หน้าตัว **โน** เป็น **"มโน"** แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามส่วน สมควรแก่การใช้เป็นมูลฐานแห่ง การปฏิบัติได้

มโน คือ ใจ นี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูด อะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า " **มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา** " ธรรมทั้งหลายมีใจถึง ก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรง บัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจาก **ใจ คือ มหาฐาน** นี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตามจนถึงรู้จัก **มโน** แจ่มแจ้งแล้ว **มโน** ก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมติ ทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอาก้อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแส แห่งน้ำโอฆะจนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วย การหลง หลงถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหาปัฏฐาน มีนัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีนัยหาประมาณมิได้เป็น " **อนันตนัย** " เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า **เหตุปจฺจโย** นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้น ได้แก่ **มโน นั่นเอง มโน** เป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น **อารมฺมณ** จนถึง **อวิคฺคต** จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ ก็ดี **ฐีติภูตํ** ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ ก็ดี และ **มหาธาตุ**ซึ่งกล่าวในข้อนี้ก็ดี ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน

พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ดี รู้อะไร ๆ ได้ด้วย **ทศพลญาณ** ก็ดี รอบรู้ **สรรพเญยฺยธรรม** ทั้งปวงก็ดี ก็เพราะมีมหาเหตุนั้นเป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ด้วยเหตุนี้แล พระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ ๕ ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่ อุปติสสะ (พระสารีบุตร) ว่า " **เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสญฺจโย**

นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ " ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ...เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี้ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยั่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า? เพราะอะไร ทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุถึงโลกุตตรธรรม ก็คือมหาเหตุ ฉะนั้น **มหาปัฏฐาน** ท่านจึงว่าเป็น **อนันตนัย** ผู้มาปฏิบัติใจคือตัวมหาเหตุจนแจ่มกระจ่างสว่างโร่แล้วย่อมสามารถรู้อะไร ๆ ทั้งภายในและภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ด้วยประการฉะนี้

๖. มูลการของสังสารวัฏ

" **ฐีติภูตํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโวชาติ** " คนเราทุกรูปนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ล้วนแล้วแต่มีที่เกิดทั้งสิ้น กล่าวคือ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดท่านจึงบัญญัติปัจจยาการแต่เพียงว่า **อวิชฺชาปจฺจยา** ฯลฯ เท่านั้น **อวิชชา** เกิดมาจากอะไร? ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดาอวิชชาก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า **ฐีติภูตํ** นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา

ฐีติภูตํ ได้แก่ จิตดั้งเดิม เมื่อ ฐีติภูตํ ประกอบไปด้วยความหลง จึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ อาการของอวิชชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขาร พร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติคือต้องเกิดก่อต่อกันไป ท่านเรียก **ปัจจยาการ** เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชชาและอวิชชาก็ต้องมาจาก ฐีติภูตํ เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อ ฐีติภูตํ กอปรด้วยอวิชชาจึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อ ฐีติภูตํ กอปรด้วยวิชชาจึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วย **วุฏฐานคามินีวิปัสสนา** รวมใจความว่า **ฐีติภูตํ** เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า " **มูลตันไตร** "

เพราะฉะนั้นเมื่อจะตัดสังสารวัฏให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิม ให้มีวิชชารู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็จะหายหลงแล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใด ๆ อีก ฐีติภูตํอันเป็นมูลการก็หยุดหมุน หมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏด้วยประการฉะนี้

๗. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน

" **อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา** " ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ โดยอธิบายว่าเราได้รับมรดกมาแล้วจาก นโม คือ บิดามารดา กล่าวคือตัวของเรานี้แล อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีคือ มีกายสมบัติ วจีสมบัติ แลมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เรานี้เอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย **มนุษย์นี้เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้** ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า " **ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ** " เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนาตามคำสอน

ของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมาก และขยันจริง พร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์เดรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่า มนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. ชัยภูมิ อันเป็นสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน เมื่อพิจารณาปัญหานี้ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้ง **มหาสติปัฏฐาน** เป็นชัยภูมิ อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะจำต้องหา ชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้วย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่า ชัยภูมิ คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคงฉันใด อุปไมยในทางธรรมก็ฉันนั้น

ที่เอามหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ ก็โดยผู้ที่จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือ กิเลส **ต้องพิจารณา กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน** เพราะคนเราที่จะเกิด กามราคะ เป็นต้น ขึ้น ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบ เหตุนั้นจึงได้ความว่า **กายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณากายนี้ก่อน** จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำให้ใจสงบได้ ณ ที่นี้พึง ทำให้มากเจริญให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว ในเมื่อ **อุคคหนิมิต** ปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่าที่นี่เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วนๆ ทุกๆอาการอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้อย่างละเอียด ที่เรียกว่า **ปฏิภาค**ก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นทีแรกด้วยอุคคหนิมิตนั้นจนชำนาญ ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือนสวดมนต์ฉะนั้น อันการสวดมนต์ เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้ว ทิ้งเสียไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสียไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทฉันใด การพิจารณากายก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มากปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาทก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดังในการบวชทุกวันนี้เบื้องต้นต้องบอก **กรรมฐาน ๕ ก็คือ กายนี้เอง ก่อนอื่นหมด** เพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ใน **คัมภีร์พระธรรมบทขุททกนิกาย** ว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของกุลบุตรได้ เพราะฉะนั้นในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน

อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า **พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกาย ในส่วนแห่งโกฏฐาสะ (คือการพิจารณาแยกออกเป็นส่วน ๆ) ใดโกฏฐาสะหนึ่งมิได้มีเลย** จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่าบ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นต้นนั้นว่า นั่นชื่อว่า **พหิทฺธา** แผ่นดินภายนอกให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณา **อัชฌัตติกา** แผ่นดินภายในกล่าวคืออัตตภาพร่างกายนี้ จงพิจารณาไตร่ตรองให้แยบคายกระทำให้แจ้งแทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสัชชนาปัญหานี้ ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปก็บรรลุพระอรหัตตผล

เหตุนั้นการพิจารณากายจึงเป็นของสำคัญ ผู้**ที่จะพ้นทุกทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น** จะรวบรวมกำลัง

ใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ทีแรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร? เพราะฉะนั้น มหาสติปัฏฐาน มี กายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า " ชัยภูมิ " เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลายด้วยอุบายแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. **อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส**

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดั่งดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชา อุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือน **พระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้น จากสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้**

สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครกคือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตรคูถ) ทั้งปวง สิ่งที่ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่า ขี้ ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้ไคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกงกับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเททิ้ง กินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหาไม่ก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอกก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดั่งนี้จึงได้ความว่าร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะ ของไม่งามปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย

เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายจึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วย **โยนิโสมนสิการ** ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็น **อุคคหนิมิต** คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบ

อย่างนี้ อันชาวนาเขาทำนาเขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดินดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เข้าไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเน้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า เข้าเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุ้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยุ้งเต็มฉางเอง ฉันใดก็ดีพระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น จงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัยหรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด

การทำให้มากนั้น มิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอจึงจะชื่อว่า ทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วน ๆ ตามโยนิโสมนสิการตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริง ๆ อุบายตอนนี้ ตามแต่ตนจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว

พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้ **พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียว**แล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมาเป็น อนุโลม ปฏิโลม คือ เข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่างพิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือ จิต ย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพึ่บลง ย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่า ป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกันพร้อมกับ **ญาณสัมปยุตต์** คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน ในที่นี้ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่า **ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา** คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง

ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบ จนชำนาญเห็นแจ้งชัดว่า **สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่าโน่นเป็นของของเรา โน่นเป็นเรา**

เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลาย เขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้มาก่อน เราเกิดตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต ของขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปปรุงแต่งสำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลยจึงรู้ขึ้นว่า " **ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ** " ธรรมดาเหล่านี้ หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใคร ก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้นในความข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใครเพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ดังนี้

ได้ความว่าธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม

จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา โดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า " **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** " สังขาร ความเข้าไปปรุงแต่ง คือ อาการของจิตนั่นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดย อริยสัจจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดย **ปัจจักขสิทธิ** ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เพราะเหตุที่ไม่เห็นโดยปัจจกขสิทธิว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า " **สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ** " สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา

เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒ ประการ คือรู้ว่า สัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐีติภูตํ จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า " **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** " ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้า พึงพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้

จิตรวมพึ่บลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดย **ปัจจักขสิทธิ** พร้อมกับ **ญาณสัมปยุตต์** รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือ**รวมลง ฐีติจิต อัน**เป็นอยู่มือยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า **ขีณา ชาติ ญาณํ โหติ** ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง

ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือ รวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือไม่ปฏิบัติมัวเกียจคร้านจนวันตายจะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส

" ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ " ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้

ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า " **ไม้ชะงกหกพันง่า** (กิ่ง) กะปอมก่า (กิ้งก่า) **ขึ้นมื้อฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมื้อพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อ ๆ** " โดยอธิบายว่า คำว่า ไม้ชะงก ๖,๐๐๐ ง่านั้นเมื่อตัดศูนย์ ๓ ศูนย์ออกเสียเหลือแค่ ๖ คงได้ความว่า **ทวารทั้ง ๖ เป็นที่มาแห่ง กะปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน** มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะทวียิ่ง ๆ ขึ้นทุก ๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคืออุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังฉะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก **ฉะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของ**

จิตรวมพึ่บลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดย **ปัจจักขสิทธิ** พร้อมกับ **ญาณสัมปยุตต์** รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลง **ฐีติจิต** อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า **ขีณา ชาติ ญาณํ โหติ** ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง

ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือ รวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือไม่ปฏิบัติมัวเกียจคร้านจนวันตายจะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส

“ ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ ” ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้

ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า “ **ไม้ชะงกหกพันง่า** (กิ่ง) กะปอมก่า (กิ้งก่า) **ขึ้นมื้อฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมื้อพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อ ๆ** ” โดยอธิบายว่า คำว่า ไม้ชะงก ๖,๐๐๐ ง่านั้นเมื่อตัดศูนย์ ๓ ศูนย์ออกเสียเหลือแค่ ๖ คงได้ความว่า **ทวารทั้ง ๖ เป็นที่มาแห่ง กะปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน** มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะทวียิ่ง ๆ ขึ้นทุก ๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคืออุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังฉะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนั้น **ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของ**

ปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคายตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ ๙ นั้นเถิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐีติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้น หรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐีติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้นลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ ก็ย่อมเป็นดุจน้ำกลิ้งบนใบบัวฉะนั้น

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามีชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนยสัตว์ พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมานม้า เขาทูลว่าม้ามี ๔ ชนิด คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง ๓. ทรมานยากแท้ ๔. ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่าเราก็เหมือนกัน

๑. **ทรมาณง่าย** คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่ายให้กินอาหารเพียงพอ เพื่อบำรุงร่างกาย

๒. **ทรมานอย่างกลาง** คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก

๓. **ทรมานยากแท้** คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น อตฺตญฺญู รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้สักเพียงไร แค่ไหน

๔. **ทรมานไม่ได้เลย** ต้องฆ่าเสีย คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้เป็น ปทปรมะ พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงรับสั่งสอน อุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า ๓ มูล แปลว่าเค้ามูลรากเหง้า รวมความว่าสิ่งซึ่งเป็นรากเหง้าเค้ามูลอย่างละ ๓ คือ **ราคะ โทสะ โมหะ** ก็เรียก ๓ อกุศลมูล ตัณหา ก็มี ๓ คือ **กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา** โอฆะและอาสวะก็มีอย่าง**ละ ๓ คือ กามะ ภาวะ อวิชชา ถ้า**บุคคลมาเป็นไป กับด้วย ๓ **เช่นนี้ ติปริวตฺตํ ก็ต้อง**เวียนไปเป็น๓- ๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ **คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก** อยู่อย่างนั้นแล เพราะ ๓ **นั้นเป็นเค้ามูลโลก ๓** เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** เมื่อบุคคลดำเนินตนตามศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ น ติปริวตฺตํ ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น๓-๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓ ชื่อว่าพ้นจากโลก ๓ แล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

" **อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต** " บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็น **พหิทธาธรรม** (ธรรมภายนอก) ทั้งที่เป็น **อัชฌัตติกาธรรม** (ธรรมภายใน) **สนฺโต** จึงเป็นผู้สงบระงับ สันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคงเป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรม ตามความในพระคาถาว่า

" **หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร** " อุปัตติเทวา ผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ วุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึงวิสุทธิเทวา คือพระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็น สันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ และ สุกกธรรม คือ ความบริสุทธิ์แท้

๑๔. อกิริยาเป็นที่สุดในโลก - สุดสมมติบัญญัติ

" **สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา** " สัจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค **ยังเป็นกิริยา** เพราะแต่ละสัจจะ ๆ ย่อมมีอาการต้องทำคือ **ทุกข์-ต้องกำหนดรู้ สมุทัย-ต้องละ นิโรธ-ต้องทำให้แจ้ง มรรค-ต้อง**

เจริญให้มาก ดังนี้ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำ ก็ต้องเป็นกิริยาเพราะเหตุนั้นจึงรวมความได้ว่าสัจจะทั้ง ๔ เป็นกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่าสัจจะทั้ง ๔ เป็นเท้าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔ พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า อกิริยา

อุปมา ดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วลบ ๑ ถึง ๙ ทิ้งเสีย เหลือแต่ ๐ (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้นแต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (ศูนย์)

นี่แหละ คือ ปัญญารอบรู้ เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย คำว่าลบ คือทำลายกิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นมาว่า เมื่อทำลายสมมุติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน? แก้ว่า ไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ **อกิริยา** นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็นการอธิบายตามอาการของความจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรฟังแล้วทำตามจนรู้เองเห็นเองนั่นแลจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า พระขีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลกสามรุ่งโรจน์อยู่ คือ ทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียรเป็น **ภาวิโต พหุลีกโต** คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย ทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้จนเป็น อกิริยา ก็ย่อมดับโลกสามได้ การดับโลกสามนั้น ท่านขีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปนกามโลก รูปโลก อรูปโลกเลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียวกัน เมื่อจะดับโลกสาม ก็มิได้เหาะขึ้นไปในโลกสาม คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั้นเองเป็นโลกสาม ฉะนั้น **ท่านผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตนๆ** จึงทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่ อกิริยา เป็นฐีติจิต ฐีติธรรมอันไม่รู้จักตาย ฉะนี้แล

๑๕. สัตตาวาส ๙

เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็น **กามโลก** ที่อยู่อาศัยของสัตว์เสพกามรวมเป็น ๑ **รูปโลก** ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌานมี ๔ **อรูปโลก** ที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌานมี ๔ รวมทั้งสิ้น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส ๙

กล่าวคือ พระขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้ และปรากฏในสามเณรปัญหาข้อสุดท้ายว่า **ทส นาม กึ** อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้ว่า **ทสองฺ เคหิ สมนฺนาคโต** พระขีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้ อ่านได้ บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือ เลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็ฉันนั้น เป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลข ๑ เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้า ก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจเรานี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็เป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาดรอบรู้สรรพเญยฺยธรรมแล้ว ย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือ ว่างโปร่งพ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติคือ สภาพ ๐ (ศูนย์) หรืออกิริยาดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั่นเอง

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และ ปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาล มีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. ปฐมโพธิกาล ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรก เป็นปฐมเทศนา เรียกว่า ธรรมจักร เบื้องต้นทรงยกส่วนสุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นมาแสดงว่า " **เทวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา** " ภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่สุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ **กามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา** อธิบายว่า กามสุขัลลิกา เป็นส่วนแห่งความรัก อัตตกิลมถา เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้ง ๒ ส่วนนี้ เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบะธรรมทั้งหลายโดยอยู่ซึ่งส่วนทั้งสองนี้ ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจ ครั้นเมื่อจิตนึกคิดฟุ้งซ่านรำคาญก็เสียใจ ความดีใจนั้น คือ กามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแล คือ อัตตกิลมถา **ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าในราคะ โทสะ ทั้งสองนี้เป็น**

โมหะ ฉะนั้น ผู้ที่พยายามประกอบความเพียรในเบื้องแรกต้องกระทบส่วนสุดทั้งสองนั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน ๒ นั้นอยู่ชื่อว่าผิดอยู่แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดา แต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็ซ้ำเป็นมิจฉาทิฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่น ๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ในสองยามเบื้องต้นในราตรี ได้ญาณที่ ๓ กล่าวคืออาสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริงทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ...ส่วนสุดทั้งสองนั้น พ้นจากสมมติโคตรสมมติชาติ สมมติวาส สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวาส อริยวงศ์ และอริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่าก็มารู้ตามพระองค์ ทำให้ได้อาสวักขยญาณพ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าแล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหวเพราะความดีใจเสียใจนั่นแหละชื่อว่าความหวั่นไหวไปมา **อุปฺปนฺโน โข เม** โลกธรรมจะเกิดที่

ไหน เกิดที่เรา **โลกธรรมมี ๘ มรรคเครื่องแก้ก็มี ๘** มรรค ๘ เป็นเครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา แก้ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้วก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำใจให้เป็น **จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติอนาลโย** (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมดธุลี เกษมจากโอฆะ จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็มิใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี้เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหวเพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. มัชฌิมโพธิกาล ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในชุมชนพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“ **อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนํ** ” พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ “ **อิจฺฉา**

โลภสมาปนฺโน สมโณ กึ ภวิสฺสติ " เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็น**ผู้ปฏิบัติคือ**ปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐานตั้งต้นแต่การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐาน มีกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นเบื้องแรก พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกาย โดยอาการแห่งบริกร**รมสวนะคือ**พิจารณาโดยอาการคาดคะเน ว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้น **ด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย เมื่อ**ทำให้มาก ในบริกรรมสวนะแล้ว จักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหนิมิตให้ชำนาญในที่นั้น จนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ ทำจิตเข้าถึง ฐีติภูตํ ดังกล่าวแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาชื่อว่า ปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว **โมกฺขํ** จึงจะข้ามพ้น จึงพ้นจากโลกชื่อว่าโลกุตตรธรรม **เขมํ** จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้น เนื้อความในมัชฌิมเทศนาจึงสำคัญเพราะเล็งถึงวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้แลฯ

ค. ปัจฉิมโพธิกาล ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมชนพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาลวันของมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า " **หนฺทฺทานิ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว**

ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ " เราบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ ก็ปิดพระโอษฐ์มิได้ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่า **ปัจฉิมเทศนา**

อธิบายความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้นที่ไหน อะไรเป็นสังขาร สังขารมันก็เกิดขึ้นที่จิตของเราเองเป็นอาการของจิตพาให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แล เป็นตัวการสมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลก ความจริงในโลกทั้งหลายหรือธรรมธาตุทั้งหลาย เขามีเขาเป็นอยู่อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนั้นเป็นนี้เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นตัวเรา เป็นของ ๆ เราเสียสิ้น จึงมี ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นทำจิตดั้งเดิมให้หลงตามไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอเนกภพ อเนกชาติ เพราะเจ้าตัวสังขารนั้นแลเป็นตัวเหตุ

จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า "**สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา**" ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้ง เกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาคเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อ

กระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า " **นั่นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์** " เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญ เห็นจริงแจ้งประจักษ์ ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งให้จิตกำเริบอีกไม่ได้ ได้ในคาถาว่า " **อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต** " เมื่อสังขารปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้ว ก็ไม่กำเริบรู้เท่าธรรมทั้งปวง สนฺโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรม ด้วยประการฉะนี้ ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้

พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุก ๆ กาล ปฐมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาล ล้วนแต่เล็งถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

" **อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตํ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺชวิหรติ** " พระบาลีนี้แสดงว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใดย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ...ที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่า

ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสกะผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ นั้นย่อมขัดแย้งต่อมรรค

มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรมจำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาก็มีทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณจำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติด้วยประการฉะนี้แลฯ

มุตโตทัย ๒

บันทึกโดย พระอาจารย์วัน อุตฺตโม และ พระอาจารย์ทองคำ ญาโณภาโส
ณ วัดป่าบ้านหนองผือ อ. พรรณานิคม จ. สกลนคร
พ.ศ.๒๔๙๑-๒๔๙๒

๑. เรื่อง มูลกรรมฐาน

กุลบุตร ผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้ทีเดียวว่าไม่เคยมีพระอุปัชฌาย์ทุกองค์ เมื่อบวชกุลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อนอุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ จะนั้นกุลบุตรผู้บวชมาแล้วจึงได้ชื่อว่าเรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอนกรรมฐาน ๕ คือ " **เกสา** " ผม " **โลมา** " ขน " **นขา** " เล็บ " **ทันตา** " ฟัน " **ตโจ** " หนัง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนังเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนังเท่านั้น? เพราะเหตุว่า หนังมันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหนัง ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น

และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลง หนัง หมายความสวย ๆ งาม ๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนาเพราะมาหมายอยู่ที่หนัง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือผิว ดำ-ขาว-แดง-ดำแดง-ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนัง ถ้าไม่มีหนังแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม? ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนังไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่น ๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้กินก็เพราะหนัง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนัง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนังเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุภนิมิต ปรากฏแน่แก่ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจสัจจธรรม ทุกขสัจจธรรม อนัตตาสัจจธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมั่นหมายอยู่ที่หนังย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอาเพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสัจจธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัชชนิอารมณ์ ตกอยู่ในวัฏจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดี

แล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีกชื่อว่ายังหลงงมงาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มีการหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยิ่งหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หา มาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งภูตธรรม ฐีติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่มติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตรตามมติของใครของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้อุปัชฌายะเป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ ให้กรรมฐานประจำตน ถ้ามิฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวออกมาบำเพ็ญ เนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะสอนไม่ผิด สอนจริงแท้ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้น ความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองทีเดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเที่ยงแท้

๒. เรื่อง ศีล

" **สีลํ สีลา วิย** " ศีล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใดก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่าศีล เท่านั้น ก็จะทำให้เรางมงายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าศีลนั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็นอย่างไร? อะไรเล่าเป็นตัวศีล? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศีล ก็จะงมงายไม่ถือศีลเพียงนอก ๆ เดี๋ยวก็ไปหาเอาที่นั้นที่นี้จึงจะมีศีล ไปขอเอาที่นั่นที่นี่จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขออยู่ไม่ใช่หลงศีลดอกหรือ? ไม่ใช่สีลพัตตปรามาสถือนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ?

อิทํ สจฺจาภินิเวสทิฏฺฐิ จะเห็นความงมงายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงย่อมไม่ไปเที่ยวขอเที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่า ศีลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า " **เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ** " เจตนา เป็นตัวศีล เจตนาคืออะไร? เจตนานี้ต้องแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็น อิ เอา ต สะกดเข้าไป เรียกว่า จิตฺตํ คือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจ

ไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นศีล กายก็ประพฤติไปต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่าศีลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่าง ๆ ก็สำเร็จเป็นศีลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้นได้แล้วมันก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงมาหาหลงขอ คนที่หาขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอเดี๋ยวก็กล่าวยาจามิ ๆ ขอแล้วขอเล่าขอเท่าไรยิ่งไม่มียิ่งอดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศีลก็ทำเสียไม่ต้องกล่าวว่าศีลมีอยู่ที่โน้นที่นี้ กาลนั้นจึงจะมีกาลนี้จึงจะมี ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว อกาลิโก รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและบิดามารดาภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์

เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นของเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคคี ไม่มีใครหยิบยกให้เข้ากัน จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้นเราไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

๓. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ คัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาฏิโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัยย่อมเข้าไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกตามพระวินัยแล้ว โมกฺขํ ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาฏิโมกข์นี้ยังสงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า **ปาฏิโมกขสังวรศีลในสีลนิเทศ**

สีลนิเทศนั้น กล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ อินทรียสังวรศีล ๑ ปัจจยสันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้นคือ สมาธินิเทศ และปัญญานิเทศ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘

สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติดัดตนอยู่ชื่อว่าเดินมรรค สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็เรียกว่ามรรค อริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า " **สจฺจานํ จตุโรปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา** " สำหรับเท้าต้องมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้นจะอยู่ที่ไหน? มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น! มรรคสัจจะไม่มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเรานี่เอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี้ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า " **เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ** " เป็นต้น กายกับจิตเท่านี้ประพฤติปฏิบัติศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนานั้น เราต้องเปลี่ยนเอาสระเอขึ้นบนสระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พูดได้ว่า จิตฺตํ เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดงดเว้นเป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกขีณาสวเจ้าก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกิเลสทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี่ คือที่กายกับจิต ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า มรรคมีอยู่ที่ตนของตนนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมถหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก ให้พิจารณาอยู่ในตนของตน เป็นโอปนยิโก แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี้ " **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** " เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มาแต่นอก เกิดขึ้นกับตนมีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่นไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า **ญาณ ทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ** ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๔. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์ได้เป็นเช่นนี้

แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่นอนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครอง ป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่นและเรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวัฏฏ์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านี้ ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บ ตายเล่า เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมาพิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านี้ มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อน

แล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อย่างไรก็คงมีทางไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตายเป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้ คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบในยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืนพวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้น พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้วเผอิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้นลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นซากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้าผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับ

พระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี้จะว่าเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้ จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายฉันนะอำมาตย์นำทาง เสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุถึงอโนมานที ทรงข้ามฝั่งแม่นทีแล้วก็ถ่ายเครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันนะตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อนคือ ไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหลีกไปแต่พระองค์เดียวไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอุรุเวลาเสนานิคมได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยคพยายามทำทุกกรกิริยาอย่างเข้มแข็ง จนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงพิจารณาอีกว่า การที่เรากระทำความเพียรนี้จะมาทรมานแต่กายอย่างเดียวเท่านี้ไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำ

ประโยคพยายาม และถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้นพระองค์จึงไปพยุงพเยาร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควร จึงเผอิญปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้วพระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวยเสร็จแล้ว ก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบโสตถิยพราหมณ์ ๆ ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแก่พระองค์ พระองค์รับแล้วก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฏฐิก็ตามที ต่อนั้นไปจึงเจริญสมถและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละ พระองค์ได้ทรงชำระนิวรณธรรมเต็มที่ เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์

อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่ พวกขันธมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เข้ารังควานพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิวรณ์เหล่านั้นระงับไป ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์ จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราธิราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิดใคร่ครวญไป ๆ มา ๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้วจึงเกิดจุตูปปาตญาณขึ้นมาในยามที่ ๒ คือมัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีความสิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมาในปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมภูตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า อาสวักขยญาณ ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงเอกันตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม แล ฯ

๕. เรื่อง อัจฉริยะ - อัพภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เครื่องสมณบริขารมีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูป สำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สัจจธรรมของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยิ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอัน มาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั่นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่น ๆ ที่เป็นเอหิภิกฺขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้วได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบท

กับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตต์ออกเปล่งพระวาจาว่า เอหิภิกฺขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว เพียงเท่านี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา อัฐบริขารเลื่อนลอยมาสวมสอดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมในจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอันไม่เคยรู้เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรมศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่า และอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สวมสอดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อ มาท่านเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสรณคมนูปสัมปทาสำเร็จด้วย การเข้าถึงสรณะทั้ง ๓ คืออุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที่

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณ์ไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับอันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้

ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดา พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียรประโยคพยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้วก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจ ในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มากตามวาสนาบารมี ของตนโดยไม่สงสัยเลย ฯ

๖. เรื่อง วาสนา

(กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัพยากตวาสนา)

อัธยาศัย ของสัตว์ เป็นมาแล้วต่าง ๆ คือ ดี เลว และกลาง ๆ วาสนาก็เป็นไปตามอัธยาศัย คือวาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนา**ยิ่ง**ในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาลวาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อนแต่คบกับบัณฑิตวาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้นบุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ

๗. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม
(กาเลน ธมฺมสฺสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ)

การปรึกษาไต่ถาม หรือการสดับธรรมตามกาล ตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื้อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามาปฏิบัติ ก็ต้องทำจริง ปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้า และสาวกขีณาสวเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณา สัจจธรรมคือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก้อนเกิดหรือ? แก่ เจ็บ ตาย ก็ก้อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เดินจงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็นขณิกสมาธิ คือจิตรวมลงภวังค์หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นาน

พอประมาณแล้วถอยออกมา สมาธิในชั้นนี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติจิต เป็นอัปปนาสมาธิปฐมฌาน ถึงซึ่งเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึงพิจารณาอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ จนขยายแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่างกระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตนทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีกแล้วกำหนดให้มันยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดจิตพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่าตายใหม่ มีแร้งกาสุนัขยื้อแย่งกัดกินอยู่ ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้น ตามแต่วาสนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แล ฯ

๘. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส
(สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ)

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของ **พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุ**ทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอน กาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากายเรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่าธัมมวิจยะ พิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี ๓ ขั้น คือ **ขณิกสมาธิ** จิตรวมลงไปสู่ฐีติขณะแล้วพักอยู่หน่อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย **อุปจารสมาธิ** จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน่อย จึงถอยออกมารู้นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และ **อัปปนาสมาธิ** สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่ จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมถึงเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ

เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ทำจิตให้ยิ่ง ได้ในพระบาลีว่า " **อธิจิตฺ เต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ** " การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

การพิจารณากายนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในมูลกรรมฐานเรียกว่า " **เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ** " ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักกัปปวัตนสูตรว่า " **ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ** " แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็เกิดมาแล้วมิใช่หรือ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็น **อกาลิโก** มีอยู่ทุกเมื่อ **อาโลโก** สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย

๙. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้วต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติมหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศ กลางหาวดาวนักขัตตฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคือการจิตหาออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้ จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก เจริญให้มากรู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ในกายวาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า " **อกาลิโก**" ของมีอยู่ทุกเมื่อ " **โอปนยิโก** " เมื่อผู้ปฏิบัตมาพิจารณาของที่มีอยู่ " **ปจฺจตฺตํ** " จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่า แตกพังลงไปตามสภาพความจริงของภูตธาตุ **ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ** ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มา

ปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมารูปเปรียบดังนี้ อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในแผ่นดิน ลุยตมลุยโคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอิ่มสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ใน กาย วาจา จิต ของทุกคน ฯ

๑๐. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหา " **โอปนยิโก** " น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา จิต " **อกาลิโก** " อันเป็นของ**มีอยู่** " **อาโลโก** " สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน " **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** " อันนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือ ผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จักในตนของตนเอง ดีชั่วอย่างไรตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพินิจพิจารณา ไม่มัวประมาทเพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญญาณกสิณติดอยู่ในรูปฌานและอรูปฌาน พระบรมศาสดาจารย์ จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ รูปภพเป็นเบื้องกลาง อรูปภพเป็นเบื้องบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเบื้องต่ำ อนาคตเป็นเบื้องบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า " **อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ** " เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวางฐานกลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ " **ปจฺจตฺตํ** " จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง สิ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก ฯ

๑๑. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเหนียก กำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูดดม ลิ้ม เลีย และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนึกรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อม

ความเจริญ ทั้งภายนอกภายใน ก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริงคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ ทุกเมื่อ เช่นใบไม้มันเหลืองหล่นร่วงลงจากต้น ก็แสดงความไม่เที่ยงให้เห็น ดังนี้เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมาพินิจพิจารณาด้วยสติปัญญา โดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแล ฯ

๑๒. เรื่อง ปริญเญยฺยธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรม เรียกบริกรรมจิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียก **บริกรรมสมาธิ** หรือ **ขณิกสมาธิ**

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์ เข้าถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นานหน่อยแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า **อุปจารสมาธิ**

การกำหนดพิจารณาธรรมคืออสุภนิมิต ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสีย สงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว สงบนิ่งแน่วแน่ มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบชั้นนี้เรียกว่า**อัปปนาสมาธิ**

ส่วน นิมิต อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับชั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิตตามลำดับกัน

อนึ่ง ภวังค์ คือภพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ ภวังคบาท ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเฉทะ ขณะแรกที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่างสามัญว่าปกติจิตนั้นแลเรียกว่า **ภวังคบาท** ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีกเรียกว่า **ภวังคจลนะ** ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า **ภวังคุปัจเฉทะ**

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิตแล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนานมี

อาการครบองค์ของฌานจึงเรียกว่า ฌาน เมื่อทำการพินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตรวมลงสู่ภวังค์ คือฐานเดิมของจิตจนถึงฐีติ ขณะตัดกระแสภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก ดังนี้เรียกว่า **ฐีติญาณ**

๑๓. เรื่อง บั้นต้นโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์ ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล ปัจฉิมโพธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้าสิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้ว ก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าศิริสุทโธทนมหาราชผู้พระราชบิดา นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ

ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมือง และไพร่ฟ้าประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็มิทำให้ท้อพระทัยในการคิดอ่านหาทางแก้การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่าบริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นซากอสุภะดุจป่าช้าผีดิบ จตุนิมิต ๔ ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ แล้วเสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ตอนนี้เรียกว่า **ปฐมโพธิสัตว์** เป็นสัตว์พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเที่ยงแท้ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์อธิษฐานบรรพชา อัฏฐบริขารมีมาเอง ด้วยอำนาจบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนั้นมาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัฏฐบริขารเกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น

ครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงทำทุกรกิริยาประโยคพยายาม พิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วน ๆ เป็นปฏิภาคนิมิตจนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควงแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามาร เมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคตยังบุพเพนิวาสานุสติญาณ ให้เกิดในปฐมยาม ยัง จุตูปปาตญาณ ให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า ปัจจยาการ ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า **มัชฌิมโพธิสัตว์**

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอสมควรแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบ ถึงฐีติธรรม ดำรงอยู่ในความสงบพอสมควรแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นในขณะนั้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า อาสวักขยญาณ ประหารเสียซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระขันธสันดาน สรรพปรีชาญานต่าง ๆ อันสำเร็จมา แต่บุพพวาสนาบารมี ก็มาชุมนุมในขณะจิตอันเดียวนั้นจึงเรียกว่า ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ระยะกาลตอนนี้เรียกว่า **ปัจฉิมโพธิสัตว์**

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗ สถาน ตลอดกาล ๔๙ วันแล้วแลทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จึงถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้ง๒ และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น **ปฐมโพธิกาล**

ต่อแต่นั้นมา ก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา จัดเป็น **มัชฌิมโพธิกาล** ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจาอาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ในสาลวโนทยาน ของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ระยะกาลตอนนี้จัดเป็น **ปัจฉิมโพธิกาล** ด้วยประการฉะนี้

๑๔. เรื่อง โสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า โสฬสกิจ เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตรพึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่กิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโสดาบันก็ประชุม ๔ ชั้น สกิทาคามีก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ ชั้นอนาคามีก็ประชุม ๔ ชั้นอรหันต์ก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ สองแปดเป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นขั้น ๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ ทุกข์ เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่เป็นปริญเญยฺยะ ควรกำหนดรู้ก็ได้ กำหนดรู้ สมุทัย เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่เป็นปหาตัพพะ ควรละก็ละได้แล้ว นิโรธ เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่เป็นสัจฉิกาตัพพะ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มากก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ มรรค อยู่ที่ กาย กับ จิต คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ้น ๑ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตาม ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้อง ตนของตนจิตไม่หวั่นไหว โลกธรรม ๘ เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้แล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็น **“ ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ**

เอตมฺ มงฺคล มุตฺตมํ " โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหวเมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องย้อม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศ ฉะนี้แล

๑๕. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตตผล

กิร ดังได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรานี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่าอีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จพระอรหันตผลเป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียรกำลังสมาธิสมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์และเกิดทิฏฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์หย่อนพรรษาครั้นพิจารณาดูก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหาท่านองค์นั้นไม่ไป สั่งสอนสามครั้งก็ไม่ไป องค์หย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดีพอสมควรแล้วจึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระในสระให้มีดอกบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางฟ้อนสวยงาม ๗ นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้ว องค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู

ครั้นเพ่งดูนางฟ้อนอยู่ กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอัตตภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ องค์แก่พรรษากว่าครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยคพยายามอยู่ มิช้ามินานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระพุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารซับมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนสหธรรมมิกผู้ไปช่วยเหลือได้ฉุดเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยหนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระบวรพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี้เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติตาม คือผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอกยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

๑๖. เรื่อง อุณหัสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อน **อุณหัสสะ** คือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสือสางคางแดง ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสรณะทั้งสามนี้เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า **อุณหัสสวิชัย**

" **อุณหสฺสวิชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร** " พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่งความร้อนอกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่าง ๆ " **ปริวชฺเช ราชทนฺเฑ พยคฺเฆ นาเค วีเส ภูเต อกาลมรเณน จ สพฺพสฺม มรณา มุตฺโต** " จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลายคือ อาชญาของพระราชา เสือสาง นาค ยาพิษ ภูตผี ปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตายด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสรณะที่พึ่งที่นับถือนั้น ความข้อนี้มีพระบาลีสาธก ดังจะยกมาอ้างอิง ในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เทวดาทั้งหลายพากันมาดู แล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า

“ **เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิ ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ** ” แปลความว่า บุคคลบางพวกหรือบุคคลไร ๆ มาถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทพดาทั้งหลาย ดังนี้

สรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่กลางป่าหรือเรือนว่างก็ตาม สรณะทั้งสามก็ปรากฏแก่เราอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสรณะทั้งสามจริง ๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนอกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว

ขันธะวิมุตติ

๏ นะมะฐุตฺวา ตัสสะ ปัญจะขันธะวิมุตติ ข้าพเจ้าขอ
นอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดา สัพพะญูนี้ ที่ประเสริฐ
สัมมาสัมพุทธเจ้า แลพระนะวะโลกุตตะระธรรม ๙
ประการ แลอริยะสงฆ์สาวก บัดนี้ข้าพะเจ้าจักกล่าว
ซึ่งขันธะวิมุตติ โดยสังเขป ตามสติปัญญา จงมีท่านคนหนึ่ง
ซึ่งมีสติกลัวทุกข์ จะหาให้พ้นภัยเที่ยงตายนั้น เขาบอก
ว่าสูตรนี้ที่ไหนก็ยากไปแต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ข้างหน
นิสัยทรง..นักตรึกตรองตายมาก อะภักจะพ้นแท้
ที่ยอดย่อมลง อนึ่งหนึ่ง หน่อยรู้ว่าทั้งสมุทัยหลักสังขาร
ท่านก็ประสำสมุดสูญไม่มีหลงเลี้ยงเหมือนดังภาษาเอง ๆ
ระวังอยู่สัมปยุตทุกข์ทั้งหลาย เสนสงสัย รู้ว่าเรื่องกลัว
นั้นแล ท่านเดินไปเป็นหลายอยู่กับเขา จะพบไปที่ควรถือ
ซึ่งพวกพ้องเล่า ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ สู้อยู่ผู้
เดียวนะเรื่องเดียวสงบ เป็นอันจบเรื่องสิ้นไม่ติดต่อ
ไกล่เกลี่ยวุ่นวายหาสิ่งพอ เดี๋ยวถูกอาศูลเป็นเรื่อง
เกี่ยวกับความ ๆ ยังมีบุรุษคน ๑ ซึ่งกลัวตายก็ไปอย่า

ขันธะวิมุตติ

พิมพ์ ถอดจากลายมือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

นมัต ถุ สุคตัสสะ ปัญจธัมมักขันธานิ

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดาศากยมุนี

สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระนวโลกุตตรธรรม ๙ ประการ

และพระอริยสงฆ์สาวก

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าว ซึ่งธรรมขันธ์โดยสังเขปตามสติปัญญาฯ

ยังมีท่าน คนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์

อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน เขาบอกว่า สุขมีที่ไหนก็อยากไป

แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน นิสัยท่าน นั้นรักตัวกลัวตายมาก

อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย

วันหนึ่ง ท่านรู้จริงซึ่งสมุทัยพวกสังขาร ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย

เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย

แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา

ทำเมินไปเมินมาอยู่หน้าเขา จะกลับไป ป่าวร้องซึ่งพวกพ้องเล่า

ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ

เป็นอันจบ เรื่องคิดไม่ติดต่อ ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ

เดี๋ยวถูกยอ ถูกติ เป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

ยังมีบุรุษคนหนึ่งคิดกลัวตายน้ำใจฝ่อ

มาหาแล้วพูดจนเพ้อเจ้อ ว่าสิ่งที่ให้ ล่อนว่าพ่อพวกเขาพี่เป็นเกะ
ก็เกินกฎ เห็นรวมหรือจริงแล้วหลอกชักไส้ไส้หลวง นะจะพาไป
จึงรู้ใจนั้น บุรุษนั้นก็จดจารึกอยู่ว่าไฉน หม่นว่าสี ๆ พิมพ์ละ
ผู้ใหม่นะนะ จะพาจูงไปให้ผู้หญิงทั้งสิ้นทุกวัน ไม่มี สืบภายคร
ลาสลิลาวะวล ชมเล่นให้เย็นใจหายเลือดคงอ้วน หมายขวง
จรจะใจจะองค์ จะไปหาใจไม่ไปเป็นไม่เกิดกล้า ไม่ต้องลอยเลย
บอกความให้ความจริง แล้วกล่าวปฏิบัติให้ห้อน
ปฏิบัติกันนี้ว่า รวจิ้ง ตัวอะไร คงปากว่าจริงหรือคือวิญญาณยอม
ไว เดินเป็นแรงตามแหวอน สัญญาเกาไม่คงใจ
ใจอยู่ไหวไปไหน สัญญาเหนือองพะปากหลวกลวงจริง
ทำให้คิดวุ่นวายเหนื่อยส่ายหา หลอกเป็นวงเวียนต่าง ๆ
กิจกรรม ตามว่าทำขันธ์ ใครพ้นจนทั้งปอง แก้ว่า
ใจยินยอมอยู่ตามเกี่ยว ไม่เกาะเกี่ยวทั่วพันคิดสิ้นทิ้งห่วง
หมดกาไทคลองอยู่เดียวดวง สัญญาลวงไม่ได้หมายหลง
ตามไป ตามว่าที่ว่าตายใครเขากายนี้ไหนกัน
แก้ว่าสิ่งทั้งเขาตายทิ้งลายผล ตามว่าสิ่งใดก่อให้ต่อ

๒

มาหาแล้วพูดตรง ๆ น่าสงสาร ถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน

เห็นธรรม ที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง

เอ๊ะ! ทำไมจึงรู้ใจฉัน บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย

ท่านว่าดีดีฉันอนุโมทนา จะพาดูเขาใหญ่

ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี คือ กายคตาสติภาวนา

ชมเล่นให้ เย็นใจหายเดือดร้อน หนทางจรอริยวงศ์

จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์ ใช่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

แล้วกล่าว ปริศนาท้าให้ตอบ ปริศนานั้นว่าระวิงคืออะไร

ตอบว่าวิ่งเร็วคือวิญญาณอาการใจ เดินเป็นแถวตามแนวกัน

สัญญาตรง ไม่สงสัย ใจอยู่ใน วิ่งไปมา

สัญญา เหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต

ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

ถามว่าห้าขันธ์ใครพ้นจนทั้งปวง แก้ว่าใจซิ พ้นอยู่คนเดียว

ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิศวง

หมดที่หลง อยู่เดียวดวง

สัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป

ถามว่าที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน

แก้ว่าสังขารเขาตายทำลายผล

ถามว่าสิ่งใดก่อให้ต่อ (วน)

[illegible]

๗

(ถามว่าสิ่งใดก่อให้ต่อ) วน แก้ว่ากลสัญญาพาให้เวียน
เชื่อสัญญา จึงผิดคิดยินดี ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน
เลยลืมจิตจำปิดสนิทเนียน ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น
ถามว่าใคร กำหนดใครหมายเป็นธรรม
แก้ว่าใจกำหนดใจหมายเรื่องหาเจ้าสัญญานั้นเอง
คือว่าดีคว้าชั่วผลักติดรักชัง ถามว่ากิน หนเดียวไม่เที่ยวกิน
แก้ว่าสิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุงรัง
ใจก็นั่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย ถามว่าสระ สี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ
แก้ว่าธรรมสิ้นอยากจากสงสัย สะอาดหมด ราคีไม่มีภัย
สัญญาในนั้น ภาคสังขารขันธ์นั้นไม่กวน
ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง เงียบระงับดวงจิตไม่คิดครวญ
เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน
ก็ไม่เหมือนรู้จริงทิ้งสังขาร หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ
จำอยู่ส่วนจำ ไม่ก้ำเกิน ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดิ้นรน
เหมือนดังว่ากระจกส่องเงาหน้า แล้วอย่าคิดติดสัญญา
เพราะว่าสัญญานั้นเหมือนดังเงา
อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขาร ใจขยันจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป ใจไม่เที่ยวของใจใช่ต้องว่า
รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว แต่ก่อนนั้น

และสัญญาว่าเปนใจ สำคัญว่าไปว่า[illegible]หลอกลวง ถกะนี้ใจ

เปนใหญ่ไม่หมายพึ่ง สัญญานั้งสัญญาไกปิได้ทอง [illegible]

คบก็ตามตั้งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ตรวจกันหมู่สัญญา เปนบเหมือน

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ก็[illegible] ไม่ต้อง[illegible]

[illegible] ไม่พ้นพันธ์[illegible]

เปนการเห็น [illegible]

เมื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้อง[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] เพราะว่า[illegible]

หลงสัญญาว่าเป็นใจ สำคัญว่าในว่านอกจึงหลอกลวง
คราวนี้ใจ เป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้ห่วง
เกิดก็ตาม ดับก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา
เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน
แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์แก้ว่า สูงยิ่งนักแลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา
เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได
ถามว่านี้ขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ
ตอบว่าสังขารแปรแก้ไม่ได้ ธรรมดากรรมแต่งไม่แกล้งใคร
ขืนผลักไสจับต้องก็หมองมัว ชั่วในจิต ไม่ต้องคิดขัดธรรมดา
สภาวะสิ่งเป็นจริงดีชั่ว ตามแต่เรื่องของเรื่องเปลื้องแต่ตัว
ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น รู้จักจริง ต้องทิ้งสังขารที่ผันแปร
เมื่อแลเห็น เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์
ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ ถามว่าห้าหน้าที่มีครบกัน
ตอบว่า ขันธ์ แบ่งแจกแยกห้าฐาน เรื่องสังขารต่างกองรับหน้าที่
มีกิจการ จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว
แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข นินทาทุกข์ เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน
เพราะว่ารูปขันธ์ก็ทำแก่ไข้มิได้เว้น
นามก็มิได้พักเหมือน (จักรยนต์)

ทั้งสุดกู้ เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา เรื่องที่ทางเหลิดเหลิน
เพลินใจ เร้าหรือยุ่งวุ่นจิตร์คิดไม่หยุด เหมือนไฟจุด จิตร์ผมอง
ไม่ผ่องใส นึกขึ้นเสียหงั้งรักทั้งโกรธไปไหนใคร อยากไม่แก่ไม่ตาย
ได้ไหนคน เป็นของหน้าใสจะได้เชย เข้าไม่อยากให้จิตร์เหนื่อยคิด
รู้ อยากให้อยู่เปลี่ยนหนึ่งหรือทั้งเฉย จิตร์เป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้ยังเปนิคลั้งคลา ตรูเจ้าธรรมะภาพทั้งหัวขันธ์
ใจมันก็ขาดสดวดหมดผลพื้นดั้นเรื่องราว ทรู้ได้อย่างที่ไม่สิ้น
เพราะเหมาะไปกอนหลุดสุดวิสี ไม่ปล่อยเป็นธรรมะการตามเปนจริง
ระงับจะมีตามเรื่องเลวดังนี้ไน สิ้นปัจจัยทั้งดวงอับเรื่องหรือไป
จิตก็ได้ไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เที่ยงของใจไหวอัพอจับ
ส่งเกิดจับรู้ได้จิตรภายหลัง. เล็กหรือใหญ่รู้ไม่ทัน ขันธ์มัน
เกม ปิดปิดที่นี่ มัจจุพันธ์ธรรมไม่เหนือ(เป็น)ธรรมไป ส่วนธรรม
ที่ใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล แตกว่าปีไม่ปีไม่มีปี ที่สิ่งอะไร
ที่ดีสิ่งสมบัติแก้ไม่ไหว เชิญชี้ให้ชัดทั้งอาการเปล
โปรดแก้เปิด ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ หลังเหตุผล แล้วคงมั่น
ไม่ได้แก่ไม่ได้ตาย ที่ว่างกันปะพื้นอย่างที่ตรง

(นามก็มิได้พักเหมือน) จักรยนต์ เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องดี พาเพลิดเพลินเจริญใจ เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด
เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน
เป็นของพ้นวิสัยจะได้เชย เช่นไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเฉย จิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์
ใจนั้นก็ขาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว
ถ้ารู้ได้ อย่างนี้จึงดียิ่ง เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถี
ไม่ฝ่าฝืน ธรรมดาตามเป็นจริง จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน
ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
ใจไม่เที่ยงของใจไหววิบวับ สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง
เล็กบังใหญ่รู้ไม่ทัน ขันธ์บังธรรม มิดผิดที่นี่
มัวดูขันธุ์ ธรรมไม่เห็น เป็นธุลีไป
ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล
ถามว่ามีไม่มีไม่มีมีนี้คืออะไร
ทีนี้ติดหมดคิดแก้ไม่ไหว เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปลโปรดแก้เถิด
ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล แล้วดับไม่มีชัดใช่สัตว์คน
นี่ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง

ชั่วนิจไม่มีปีมีเปนธรรม ที่สื่อว่าโลกพ้นจิตประสงค์
ไม่มีสังขารสิ่งธรรมหนั่นหมั่นคง นั้นแหละองค์ธรรมเอก
สิ่งจากจริง ธรรมเปนเอก ไม่แปรผัน เลิศลภพสงบ
ยิ่ง เปนอารมณ์ของใจไม่ไหวติง ระงับนิ่งเงียบสงัด
ชัดกับใจ ใจก็สว่างจากเมฆหายเก่าอัน ความอยาก
ก่อนได้หมดปลดคงสัย เรื่องพัวพันธ์ ๕ ที่สิ้นไป
เครื่องหมุนในไตรจักร์ก็หักลง ความอยากใหญ่ยิ่ง
ก็พังหลุด ความรักหยุดหายสิ้นเสื่อมสิ้นหลง
ของนั้นประจักษ์หายหมดไป ฯ เปิญโปรดปลดที่จักอย่างหม
หมดใจ สมุทัยของจิตเก่าที่ปิดธรรม แก้ว่าสมุทัยกว้าง
ใหญ่นัก ต่อลงก็คือความรัก ปิ่นใจตลอดวันวัน ทั้งธรรม
ฝึกฝึกใจเปนนิจจ์นิรันดร์ เปนกามสมุทัยจะได้มี คงจำ
ไว้อย่างนี้จิตชัด ไม่ต้องคิดเวียนเจ้าเจนปัญหา ธรรม
ไม่มีอยู่เปรียบคิดติดยึดมั่น ใจตกที่สมุทัยตลอดตัว
ต่อต้องยอมทุกข์กับธรรมประจำจิตตน ณ เรือนคิดรู้เห็นจริง
จึงเห็นทั้ง ละทุกข์ทุกข์เท่าใดสิ้นไกลกลัว ต่างจาก
๖

ข้อปลายไม่มีมีนี้เป็นธรรม ที่ลึกล้ำใครพบจบประสงค์
ไม่มีสังขารมีธรรมที่มั่นคง นั่นแลองค์ธรรมเอกวิเวกจริง
ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผันเลิศพบสงบยิ่ง
เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง ระงับนิ่งเงียบสงัดชัดกับใจ
ใจก็สร่างจากเมาหายเร่าร้อน
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย
เรื่องพัวพันขันธ์ห้าซาสิ้นไป เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง
ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิศวง ร้อนทั้งปวงก็หายหมดดังใจจง
เชิญโปรดชี้อีกอย่างหนทางใจ
สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม แก้ว่าสมุทัยกว้างใหญ่นัก
ย่อลงก็คือความรักบีบใจ อาลัยขันธ์
ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิตย์นิรันดร์ เป็นเลิศกันสมุทัยมิได้มี
จงจำไว้อย่างนี้วิถีจิต ไม่ต้องคิดเวียนวนจนป่นปี้
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิตย์ติดยินดี
ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว
ว่าอย่างย่อทุกข์กับธรรมประจำจิต
เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว
จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว สร่างจาก

เครื่องมัวคือสนุกอะไรก็ดี ผู้ทำนี้ก็ตายเพราะมัน พอพัก
ผ่านเสียงเสร็จพาทางหนี จิตรู้ธรรมสิ้นจิตที่ติดรู้ดี ใจรู้ธรรม
ที่เป็นสุขขันธ์ทุกข์แจ้งแก่ประจำ ธรรมตลอดธรรม ขันธ์คงขันธ์เท่านั้น
และคำว่าเห็นสิ่งหายหายสิ้นสุดสิ้น หมดจิตถอนจากผิดที่ติดแท้
แต่ต่อฟังพระขันธ์ปกติจากสุขเป็นทุกข์สรรพ์ เพราะถอนแก่ใจ
ตนไม่ภาววัน จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ จิตก็ถอนจากผิดเครื่อง
เสือกนมต้องหลงแสร้ง ผิดผลิโทษของใจอย่างภัยแรง
เหมือนธรรมเครื่องถอนปิดหมดทั้งใจ จิตเห็นธรรมที่ถนัดที่
พ้นดี พบประธรรมเบื้องต้นเรื่องกระสัน ฝืสิ่งอยู่ใน
ตัวไม่พัวพัน เรื่องวัฏขันธ์ชาตสิ้นหายอย่างนี้ สิ้นรู้สึกทั้งปวง
หมดห่วงใย ถึงจะคิดก็ไม่หวั่นตามนิสัย
เมื่อไม่หวั่นกลับหัวใจทันสูงไป หรือได้ว่าบาปขึ้นเพราะ
[ไม่] สิ้นจริง ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้ ถ้าปิดประตูเขา
ได้สบายยิ่ง ทั้งทั้งปวงเงียบหายไม่ไหวติง ขันธ์ทุกสิ่งย่อม
ทุกข์ไม่สุขเลย แต่ก่อนท่านพระเจ้าปิดเพราะเหมือนเช่นนี้ อยาก
เห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย ยึดความว่าเป็นใจหมายจนเคย

๗

เครื่องมัวคือ สมุทัยไปที่ดี รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน
พอพักผ่อนเสาะแสวงหาทางหนี
จิตรู้ธรรมลืมจิตที่ติดธุลี ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข ขันธ์ทุกแท้แน่ประจำ
ธรรมคงธรรม ขันธ์คงขันธ์เท่านั้น
และคำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแท้
แต่ส่วนสังขารขันธ์ปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้
เพราะต้องแก่ไข้ตายไม่วางวัน
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ จิตก็ถอน จากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสลง
ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
เห็นธรรมแจ้งถอนผิดหมดพิษใจ จิตเห็นธรรมดีล้นที่พ้นผิด
พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน
เรื่องรักขันธ์ขาดสิ้นหายยินดี สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย
ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย เมื่อไม่ห้ามกลับไม่ฟุ้งพ้นยุ่งไป
พึงรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขืนจริง ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ถ้าปิดประตูเขลาได้สบายยิ่ง ชั่วทั้งปวงเงียบหายไม่ไหวติง
ขันธ์ทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย
แต่ก่อนข้าพเจ้ามืดเขลาเหมือนเข้าถ้ำ
อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย
ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย

เลยเพลินเซซัซซมจำ ทำเลหลอน ความจำผิดปิดใจไม่ให้รู้เท่า

จึงหลงเล่นขันธ์ห้าหน้าสิ่งสาว ไม่ยกตัวออกตนพ้นประ

มาณ เที่ยวระเหระหนคนขึ้นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล เที่ยวดู

โทษตนขึ้นนี้สิ้นใจเหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม ใครเห็น

ถูกสิ่งนี้ก็ตัวเขา ใจของเขาเพียรระวังตั้งถนอม อย่าให้อะกุ

ระยอม

สลหมาตอม กองสิ่งบุญกุศลผลสบาย เหมือนคนอื่นเขาหัวตัว

ก็ดี เป็นคดียึดขันธ์ฟื้นมั่นหมาย ยึดขันธ์ตรงรอนแท้เพราะ

แก่ตาย เลยทำภัยกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน เต็มทั้งหัวกระโถน

โทษเห็นประจักษ์ ทั้งกลัวหักหนักจิตคิดไทยหอม ทั้งอารมณ์ภาม

ทั้งกิเลสป่วน มากรอบอมทุกอย่างต่าง ๆ ไป เพราะยึดขันธ์

ทั้ง ๕ ว่าของตน จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้นา อารู้โทษของ

ตัวแล้วเห่าเหิน ดูภาคลัดหารที่ไม่เห็นที่ไปให้ใจเคย

คงได้เซซัซธรรมะอันเอกใจเอกจิตต ไม่เที่ยวพันหมองใจ

ไหลจากจำ เพราะแล้วทั้ง ๆ อยู่ที่ไหน พระอารมณ์หลอก

ดับระงับไป หมดปกกฎธรรมเหมธรรมแล้วบ่อมหายวุ่นวาย

จิตต ๆ นั้นไม่คิดคู่ จึงเท่านี้หมดปะกๆ รู้ไม่รู้อะไรเท่านี้

๘

เลยเพลินเชยชมจำทำมานาน ความจำผิดปิดใจไม่ให้เห็น
จึงหลงเล่นขันธ์ ๕ น่าสงสาร ให้ยกตัวอวดตนพ้นประมาณ
เที่ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล
เที่ยวดูโทษคนอื่นนั้นขึ้นใจเหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม
ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา ใจของเราเพียงระวังตั้งถนอม
อย่าให้อกุศลวนมาตอม ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี เป็นราคียึดขันธ์ที่มั่นหมาย
ยึดขันธ์ต้องร้อนแท้ เพราะแก่ตาย
เลยซ้ำร้ายกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน
เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษ ประจักษ์ ทั้งกลัวนักหนักจิตคิดโหยหวน
ซ้ำอารมณ์กามห้าก็มาชวน ยักกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ ไป
เพราะยึดขันธ์ทั้ง ๕ ว่าของตน จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้นา
ถ้ารู้โทษของตัว แล้วอย่าชาเฉย
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงร่ำไปให้ใจเคย
คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิต ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ
เห็นแล้วซ้ำดู ๆอยู่ที่ไหว พออารมณ์นอกดับระงับไป
หมดปรากฏธรรมเห็นธรรมแล้วย่อมหาย วุ่นวายจิต
จิตนั้นไม่ติดคู่ จริงเท่านี้หมดประตู
รู้ไม่รู้ อย่างนี้ (วิธีใจ)

จึงใจ รู้เท่าสิ่งไม่เที่ยง จิตรก็พ้นวิเวียน คงจิตรเดิมอย่าง

เที่ยงแท้ รู้ก็มีจิตรพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง ถ้าออกไปวิสัย

จิตรผิดทันที คำที่ว่ามืดนั้นเพราะจิตรคิดผลงดี จิตรหลงหนี

ปกติจิตรคิดออกไป จิตรก็มีเผื่อธรรมะปรากฏหมดคลองสาย

เหมะธรรมะจันเสิดศรีโลก เรื่องคือคนัวุนหมดหาแต่ก่อน ก็เลิก

ถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น ยังมีทุกข์กล่องหลับนอนกับกิน

ไปตามเรื่อง ใจเหรี่ยงปักกับจิตรคิดไม่คลอญ ธรรมะตาของจิตร

ก็ต้องคิดมาก พอรู้สึกจิตรก็มีพ้นในยหอม เป็นมหังอักกเรื่อง

เคลื่องรบกวน ธัมมะตาสังขารย์ตกฎหมดตายกัน

เสื่อมหนีนั้นคงที่ไม่มีเลย ระวังใจเมื่อจำทำเสียด

มักจะเบียดให้จิตรไปคิดเหย ใจไม่เหียงของใจจริงให้

เคย เมื่อถึงเวลาหากรู้เองเพลงของใจ เหมือนดังมายา

ที่หลอกลวง ท่านว่าวิปลาสะนูปะกิเลศ จำแลงเพศเหมือน

ของจริงที่แท้ไม่ใช่จริง รู้นั้นเอง หลายหนว่าความเห็น

ไม่ใช่เช่นทั้งเข้าใจขึ้นไต่ถาม ทั้งตรึกตรองแยกแยะแกะ

รูปนาม ก็ใช้ความเหนเองจริงเลงดู รู้นั้นเองไม่เพลงคิด

(รู้ไม่รู้ อย่างนี้) วิธีใจ รู้เท่าที่ไม่เที่ยง จิตต้นพ้นริเริ่ม
คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้ รู้ต้นจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
คำที่ว่ามืด นั้นเพราะจิตคิดหวงดี จิตหวงนี้ปลายจิตคิดออกไป
จิตต้นดีเมื่อธรรมะ ปรากฏหมดสงสัย
เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน
ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น
ยังมีทุกข์ต้องหลับนอนกับกินไปตามเรื่อง
ใจเชื่องชิดต้นจิตคิดไม่ครวญ ธรรมดาของจิตก็ต้องคิดนึก
พอรู้สึกจิตต้นพ้นโหยหวน เงียบสงัดจากเรื่องเครื่องรบกวน
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน เสื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย
ระวังใจ เมื่อจำทำละเอียด มักจะเบียดให้จิตไปติดเฉย
ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย เมื่อถึงเอยหากรู้เองเพลงของใจ
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
ท่านว่า วิปัสสนูปกิเลส จำแลงเพศ
เหมือนดังจริงที่แท้ไม่ใช่จริง รู้ขึ้นเอง หมายนามว่าความเห็น
ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจชั้นไต่ถาม ทั้งตรึกตรองแยกแยะแกะรูปนาม
ก็ใช่ความเห็นเองจงเล็งดู
รู้ขึ้นเองใช่เพลงคิด

รู้ทันจิต ๆ จิตเกิดดับทั่วไปหมดหลง ทันจิตรู้ตัวแน่ว่าสิ่งทั้ง
เปลี่ยนแปรปรวน ไม่กระทบหวั่นไหวรู้อยู่ รู้อยู่เพราะหมายรู้
ก็ไม่ใช่ จิตเคยรู้จักจิตตนเองเพราะเราคิดไปหลง จิตรู้ไหว ๆ ก็
จิตคิดกันไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน จิตแยกสอง
อาการเกิดว่าสัญญาพาพัวพัน ไม่เพียงนั้นก็ตัวเองไปเลยเกาะ
ใจรู้เสร็จตรงตัว ก็พ้นมัวมืดใจก็ขจัดสิ้นเคราะห์หมดสงสัย ตามค้น
ค้นหาเรื่องเครื่องผูกไว้ ความตาลีตาลั้งปล่อยก็ร้องไห้ ทั้งโกรธ
ทั้งเครื่องหนักใจก็ไปจาก เมื่อใจอยากก็หยุดได้หายเหนื่อยหน่ายไป
พ้นหนักใจทั้งหมดหายวิตกวิจัย เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็น
เพราะหมดภัยใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเปลี่ยนสังคม รู้จิตตน
ปัจจุบันพ้นหวั่นไหว สิ่งที่รู้เห็นทั้งปวงไม่ห่วงใย กลับกลายไป
ทั้งเรื่องเกี่ยวรุงรัง อยู่เงียบ ๆ ตัวจิตไม่ติดข้องตามแต่
กระแสจิตตนสิ้นสงสัย ไม่ต้องวุ่นตรองภาพหายระวัง
มองหาสิ่งที่ผูกพันอยู่ตัวจิต ท่านชี้นำทางหลักแหลม
ถ่องตัวแต้มกล้าของสว่างใส ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุด
สมุทัย จงจิตใจจิตชี้ให้พิจารณาเป็นทางดี ตอนว่าสมุทัย

๑๐

รู้ต้นจิต จิตเต้น พ้นโหยหวน ต้นจิตรู้ตัวแน่ว่าสังขารเรื่องแปรปรวน
ใช่กระบวนไปดูหรือรู้อะไร
รู้อยู่เพราะหมายกู่ก็ไม่ใช่ จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว
จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน
จิตเป็นสองอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเล็งใคร ใจรู้เสื่อมของตัว
ก็พ้นมัวมืดใจก็จืดสิ้นรสหมดสงสัย
ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใน ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย พ้นหนักใจทั้งหลายโอดโอย
เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็นเห็นด้วยใจ
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน รู้จิตต้นปัจจุบันพ้นหวั่นไหว
ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง
อยู่เงียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
ไม่ต้องวุ่นต้องวายหายระวัง นอนหรือนั่งนึกพ้นอยู่ต้นจิต
ท่านชี้มรรคฟังหลักแหลม ช่างต่อแต้มกว้างขวางสว่างไสว
ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย
ขอจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี
ตอบว่าสมุทัย

สิ่งคาดยักเพื่อนยิ่งนักว่าทำลายเหม่ไม่ยนท้ายนที่ ว่างอย่างตำหนะ
คุณหักเปนกาลี อย่างสุงปีสัญหยิดาคัย ฯ ถ้าจะจับตามรอยฟื้
ไฟร้าย ก็เรื่องคิดเพื่อนไว้เหลืองาง เพื่อนจงตั้งปองเคยมา
เสียขันกาน กลับเปนการที่ไปให้เจริญจิตรไปในส่วนที่ผิด
ก็จะยแตกกิ่งกันหูงัสดี๊ดใหญ่ เพียงเพื่อนไปในผิวไม่คิดร้าย
สิ่งได้ชอบตรงผลก็ยมเพื่อน เพื่อนจนเกินลืมตัวไม่กลัวตัย
เพื่อนดูโทษคนอื่นสิ้นดลัยนั้ โทษของตัวไม่เหมนเปนไฉน
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าใด ไม่ทำให้เขาตกนะเกรลย์
โทษของเราเสียนมลงไม่ต้องมาก สิ่งสิบากไปตกนะเรา
แสนสะเหลี่ หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคยเจนเสียนี้โทษ
นั้น คงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ตัย เพื่อเราหาโทษตนเห็น
ในตัวตัวจิง ท่อจัยสิ่งคิดมากจากไม่ได้ เรื่องอยากสิ่งไม่
หยุดสิ่งตรวสัญญาชัย เปนโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็เหมน
สีแลไม่ดีนี้เปนพิษของจิตรนัก เหมือนไข้หนักฐุ
ตรังขจงเสลง กำเริบโรคตัวยิ่งพ้นผิดแสวงลง
รหมไม่เจริญเพราะอยากสิ่งไม่เปนผล ความอยากสิ่งไม

๑๑

คืออาลัยถ้าเพลินยิ่งนัก ทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราคี อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฌาน
ถ้าจะจับตามวิถี มีในจิต ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน กลับเป็นการดีไปให้เจริญ
จิตไปในส่วนที่ผิด ก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย เพลินดูโทษคนอื่นตื่นด้วยชั่ว
โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร
ไม่ทำให้เราตกนรกเลย
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก ส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย
เว้นเสียซึ่งโทษนั้น คงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
เมื่อเห็นโทษตนชัดรีบตัดทิ้ง ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง
ดีแลไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตนัก
เหมือนไข้หนักถูกต้องของแสลง
กำเริบโรคด้วยพิษผิดสำแลง
ธรรมไม่แจงเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม
ความอยากดีมี (มากมักลากจิต)

มากมือคือกิจฯ ให้เพียรศึกษาไปจนใจเห็น ฯลฯ

มัวหมองก็ตลอดเติม ผิดยิ่งเพิ่มที่ใช้ไกลจากกรรมที่จริง

ปัญหาใฝ่ใจฝันคิดฝันหันเหลือความไม่จริงยุ่งงามยุ่งยิ่ง

เมื่อชื่นชมความพึงใจไม่ไหวติงรงบันฝังใจส่งบวชจนกระทั่งที่ ฯลฯ

จนที่ชื่อว่าขันธ์ฯ จิตพิสัยมั่งมีธรรมะประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการ

ไปไม่มีอาการมาสภาวะธรรมนั้นเป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้นแหละ

ไม่มีเรื่องจะเจาะเจี่ยน สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านี้ ฯลฯ

ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด ฯลฯ พระภูริทัตโต

ฯ หมั่น วัดสระประทุมวันเป็นผู้แต่ง ฯลฯ

๑๒

(ความอยากดีมี) มากมักลากจิต ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเติม ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรม
ที่จริงชี้สมุทัยนี้ใจฉันคร้าม ฟังเนื้อความไปช่างนุงทางยุ่งยิ่ง
เมื่อชี้มรรคฟังใจไม่ไหวติง ระงับนิ่งใจสงบจบกันที ฯ
อันนี้ชื่อว่า ขันธวิมุติสะมังคีธรรมะ ประจำอยู่กับที่
ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา สภาวธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านี้
และไม่มีเรื่องจะแวะเวียน สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านี้ ฯ
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้ เถิด ฯ

พระภูริทัตโต (มั่น) วัดสระปทุมวัน เป็นผู้แต่ง

พระคาถา และผ้ายันต์ลายมือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

เขียนว่า " **นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา** " แปลว่า

" **ความนอบน้อมของข้าฯ จงมีแด่ ท่านผู้พ้นแล้วทั้งหลาย** "

" **ความนอบน้อมของข้าฯ จงมีแด่ วิมุตติธรรม** "

ที่มาของ พระคาถา และผ้ายันต์ลายมือ
พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร

ที่วัดป่าภูริทัตตถิราวาส จะมี รูปภาพ พระคาถา และผ้ายันต์ ลายมือ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร อยู่ด้วย ซึ่งเป็นภาพถ่ายที่ได้จากคนเก่าแก่ในหมู่บ้านหนองผือนี้เอง ที่มาของพระคาถาและผ้ายันต์นี้คือ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ชาวบ้าน ได้แสวงหาสิ่งพึ่งพิงทางใจในยามคับขัน และบางคนทราบข่าว จึงพากันไปขอจากท่านพระอาจารย์มั่นที่วัด ส่วนมากจะได้เป็น แผ่นผ้าลงอักขระคาถาด้วยยันต์ ต่อมาไม่นาน ท่านพระอาจารย์มั่นคงเห็นว่ามากไปจนเกินเลย จึงบอกให้เลิก ท่านบอกว่าสงครามเขาจะสงบแล้ว ไม่ต้องเอาก็ได้ พวกตะกรุดยันต์ ผ้ายันต์ เหล่านั้น นั่นมันเป็นของภายนอก สู้เอาคาถาบทนี้ไปบริกรรมแนบกับใจไม่ได้ ให้บริกรรมทุกเช้าค่ำจนขึ้นใจ แล้วจะปลอดภัย อันตรายต่าง ๆ จะไม่มากล้ำกรายตัวเราได้เลย คาถาบทนั้นว่าดังนี้

" นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา " *แปลว่า*
" ความนอบน้อมของข้าฯ จงมีแด่ ท่านผู้พ้นแล้วทั้งหลาย "
" ความนอบน้อมของข้าฯ จงมีแด่ วิมุตติธรรม "

พระคาถานี้ เป็นส่วนหนึ่งของบทสวด **โมระปะริตตัง** (**คาถายูงทอง**) ตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านหนองผือเลยไม่ได้ไปขอท่านอีก และเป็นความจริงตามที่ท่านพระอาจารย์มั่นพูด ยังไม่ถึง ๗ วัน ก็ได้ทราบข่าวว่า เครื่องบินทหารอเมริกันบินไปทิ้งระเบิดปรมาณูใส่เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิ ประเทศญี่ปุ่นย่อยยับ จนในที่สุดประเทศญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงคราม และสงครามในครั้งนั้นก็สงบจบสิ้นลง ดังที่พวกเราท่านทั้งหลายได้รู้จักกันแล้วในหน้าประวัติศาสตร์นั้นแล ภาพถ่ายผ้ายันต์ ลายมือของหลวงปู่มั่นจึงได้นำมาลงไว้ในประวัติหลวงปู่มั่นเล่มนี้ด้วย ซึ่งที่มาของพระคาถา ก็มาจาก **พระคาถา ยูงทอง ซึ่งเป็นประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า** เมื่อครั้ง **เสวยชาติเป็นพญานกยูง** ดังพระคาถานี้

โมระปะริตตัง (คาถายูงทอง)

อุเทตะยัญจักขุมา เอกะราชา
หะริสสะวัณโณ ปะฐะวิปปะภาโส
ตัง ตัง นะมัสสามิ หะริสสะวัณณัง ปะฐะวิปปะภาสัง
ตะยัชชะ คุตตา วิหะเรมุ ทิวะสัง

พระอาทิตย์ผู้เป็นดวงตาของโลก ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์นี้
เสด็จอุทัยขึ้นทรงพระรัศมีสีทองสาดส่องปฐพี
ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระอาทิตย์ผู้ทรงรัศมีสีทอง
สาดส่องปฐพีพระองค์นั้น
พระองค์ได้คุ้มครองข้าพระองค์ในวันนี้แล้ว
ขอให้ข้าพระองค์มีชีวิตยั่งยืนอยู่ตลอดวัน

เย พฺราหฺมะณา เวทะคู สัพพะธัมเม
เต เม นะโม เต จะ มัง ปาละยันตุ
นะมัตถุ พุทธานัง นะมัตถุ โพธิยา
นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา
อิมัง โส ปะริตตัง กัตฺวา โมโร จะระติ เอสะนา ฯ

พระพุทธเจ้าเหล่าใด ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งปวง
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ขอพระพุทธเจ้าเหล่านั้น จงคุ้มครองข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมแด่พระพุทธจ้าทั้งหลาย
ขอนอบน้อมแด่พระโพธิญาณ
ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าผู้หลุดพ้นแล้ว
ขอนอบน้อมแด่วิมุตติธรรม
เมื่อนกยูงนั้นสาธยายพระปริตรอย่างนี้แล้ว
จึงออกเสวงหาอาหาร

อะเปตะยัญจักขุมา เอกะราชา
หะริสสะวัณโณ ปะฐะวิปปะภาโส
ตัง ตัง นะมัสสามิ หะริสสะวัณณัง ปะฐะวิปปะภาสัง
ตะยัชชะ คุตตา วิหะเรมุ รัตติง

พระอาทิตย์ผู้เป็นดวงตาของโลก ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์นี้
เสด็จอัสดงคตทรงพระรัศมีสีทองสาดส่องปฐพี
ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระอาทิตย์
ผู้ทรงรัศมีสีทองสาดส่องปฐพีพระองค์นั้น
พระองค์ได้คุ้มครองข้าพระองค์ในวันนี้แล้ว
ขอให้ข้าพระองค์มีชีวิตยั่งยืนอยู่ตลอดราตรี

เย พฺราหฺมะณา เวทะคุ สัพพะธัมเม
เต เม นะโม เต จะ มัง ปาละยันตุ
นะมัตถุ พุทธานัง นะมัตถุ โพธิยา
นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา
อิมัง โส ปะริตตัง กัตฺวา โมโร วาสะมะกัปปะยีติ ฯ

พระพุทธเจ้าเหล่าใด ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งปวง
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ขอพระพุทธเจ้าเหล่านั้น จงคุ้มครองข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมแด่พระพุทธจ้าทั้งหลาย
ขอนอบน้อมแด่พระโพธิญาณ
ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าผู้หลุดพ้นแล้ว
ขอนอบน้อมแด่วิมุตติธรรม
เมื่อนกยูงนั้นสาธยายพระปริตรอย่างนี้แล้ว จึงนอน

ขอน้อมอภิวาทถวายเป็น
พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา
และ อาจริยบูชา
แด่...ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
" พระบูรพาจารย์ "
ด้วยน้อมสักการะบูชา อย่างสูงสุด

น.ท.น.พ. จักรพงศ์ ไพบูลย์
น.ต.หญิง พญ. ใจทิพย์ ไพบูลย์
นางสาว พิมพ์ใจ ไพบูลย์
นางสาว พรลภัส ไพบูลย์
นาย พัชรพงษ์ ไพบูลย์

" ใครผิดถูก ดีชั่ว ก็ตัวเขา
ใจของเรา เพียงระวัง ตั้งถนอม
อย่าให้ อกุศล วนมาตอม
ควรถึงพร้อม บุญกุศล ผลสบาย
เห็นคนอื่น เขาชั่ว ตัวก็ดี
เป็นราคี ยึดขันธ์ ที่มั่นหมาย
ยึดขันธ์ต้อง ร้อนแท้ เพราะแก่ตาย
เลยซ้ำร้าย กิเลสกลุ้ม เข้ารุมกวน"

ขันธะวิมุตติ
พิมพ์ ถอดจากลายมือ
พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร